

**De schade die kinderen oplopen
als zij na langdurig verblijf in Nederland
gedwongen worden uitgezet**

Dr. M.E. Kalverboer, Drs. A.E. Zijlstra, Rijksuniversiteit Groningen

April 2006

Inhoud

Inleiding	3
I Waarom is gedwongen uitzetting van asielzoekerskinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven schadelijk voor de ontwikkeling?	5
<i>Waarom hanteren we een periode van vijf jaar?</i>	5
Gevolgen van gedwongen uitzetting	5
Gevolgen voor asielzoekerskinderen in alle leeftijden: secundaire traumatisering en verlies aan ontwikkelingsperspectief	9
Gevolgen van gedwongen terugkeer na vijf jaar bij 0-5 jarigen	9
Wanneer is uitzetting van kinderen tussen de 0-5 jaar acceptabel?	10
Gevolgen van gedwongen terugkeer na vijf jaar bij 6-12 jarigen	11
Wanneer is gedwongen uitzetting van deze groep kinderen acceptabel?	12
Gevolgen van gedwongen terugkeer na vijf jaar bij 12-18 jarigen	12
Wanneer is gedwongen uitzetting van deze groep kinderen acceptabel?	13
II Conclusies uit onderzoek ‘Asielzoekerskinderen uit gezinnen en het recht op ontwikkeling’	14
<i>De problematiek van asielzoekerskinderen in Nederland is ernstig.</i>	14
<i>De kinderen die trauma’s/ c.q. ontwikkelingsschade hebben opgelopen in het land van herkomst.</i>	14
<i>Kinderen die schade oplopen als gevolg van de psychiatrische problematiek van de ouders.</i>	14
<i>Kinderen die trauma’s/ c.q. ontwikkelingsschade hebben opgelopen door de asielprocedure.</i>	15
<i>Leven met dreiging tot uitzetting leidt tot schade.</i>	15
<i>Kinderen leven in Nederland in voor de ontwikkeling zeer schadelijke omstandigheden.</i>	15
<i>Informatie over essentiële ontwikkelingsvoorwaarden in het land van herkomst ontbreekt.</i>	16
<i>Het perspectief op ontwikkeling in het land van herkomst is veelal ongunstig.</i>	16
<i>Onmisbare voorwaarden voor ontwikkeling: continuïteit in opvoeding en verzorging en levensomstandigheden en het ervaren van een toekomstperspectief.</i>	17
<i>Het belang van het kind is niet identiek aan het belang van de ouders.</i>	17
<i>Pedagogische onmacht van de ouders.</i>	18
<i>Ontbrekend toekomstperspectief.</i>	18
<i>Kinderen uit asielzoekersgezinnen krijgen niet de bescherming die ze nodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen.</i>	18
<i>Juridische besluitvorming bij kinderen die ernstig in hun ontwikkeling worden bedreigd duurt in het Vreemdelingenrecht veel te lang waardoor kinderen meer beschadigd raken.</i>	19
Eindconclusies: gedwongen terugkeer naar het land van herkomst is schadelijk voor de ontwikkeling van kinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven	20
Asielzoekerskinderen hebben na vijf jaar een recht op verblijf	20
Bijlage I: Deskundigen die de nota onderschrijven	24
Bijlage II: Het belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling	26
Bijlage III: Literatuurlijst bij het onderzoek Belang van het kind en recht op ontwikkeling, (voorwaarden voor ontwikkeling):	28

De schade die kinderen oplopen als zij na langdurig verblijf in Nederland gedwongen worden uitgezet

Dr. M.E. Kalverboer¹, Drs. A.E. Zijlstra, Rijksuniversiteit Groningen

April 2006

Inleiding

Kinderen kunnen schade oplopen door de asielprocedure in Nederland en op het moment dat zij uitgezet gaan worden, is er wederom ernstige schade te verwachten. Deze schadeposten komen bovenop de schade die asielzoekerskinderen doorgaans al hebben opgelopen door de gedwongen migratie.²

In deze nota lichten we het standpunt toe dat kinderen schade oplopen als ze na gewenning, hechting, worteling in de Nederlandse samenleving alsnog uitgezet gaan worden. Dit leidt veelal tot een ernstige breuk in de ontwikkeling.³ Het belang van deze kinderen en hun recht op een continue ontwikkeling worden hierdoor ernstig geschaad (art. 3 jo art. 6 lid 2 IVRK). Tevens beschrijven we hoe langdurige bestaansonzekerheid leidt tot ontwikkelingsschade. Om het verder oplopen van deze schade te voorkomen en om behandeling van de opgelopen schade mogelijk te maken, zouden deze kinderen in Nederland moeten kunnen blijven.⁴

Deze nota is de reflectie van jarenlang wetenschappelijk onderzoek aan de Rijksuniversiteit Groningen naar de positie van kinderen in het vreemdelingenrecht. Dit onderzoek is onlangs gepubliceerd in twee boeken: *Het belang van het kind in het Nederlands recht* en *Kinderen uit asielzoekersgezinnen en het recht op ontwikkeling*. Het onderzoek heeft zowel een empirisch als een theoretisch karakter. Voor het empirische deel van het onderzoek zijn twaalf kinderen in zeven gezinnen uitvoerig onderzocht door orthopedagogen. Hierbij is een analyse gemaakt van de ontwikkelingssituatie en het ontwikkelingsperspectief van de kinderen. Voor

¹ Deze rapportage wordt onderschreven door gedragswetenschappers, (kinder)psychiaters en artsen met een specifieke deskundigheid op het gebied van ontwikkeling van kinderen in relatie tot risicofactoren voor ontwikkeling. Voor gegevens over hun functie, werkveld en specifieke expertise verwijzen we naar bijlage I van dit rapport.

² De Haene en Grietens 2006; veel onderzoekers rapporteren bevindingen van verhoogde psychische morbiditeit in de groep vluchtelingenkinderen en jongeren als gevolg van gedwongen migratie. Onderzoek toont een divers spectrum van gedrags- en emotionele problemen aan. Slaapproblemen, nachtmerries, concentratieproblemen, teruggetrokken en lusteloos gedrag, eetproblemen, agressief gedrag, psychosomatische klachten en hyperactief gedrag komen vaak voor bij vluchtelingenkinderen en –jongeren.

In onderzoeken beschreven door de volgende auteurs worden dergelijke problemen vermeld. Ajdukovic & Ajdukovic, 1998; Derluyn e.a. 2005; Fazel & Strein, 2003; Goldstein, Wampler & Wise, 1997; Lustig e.a. 2004; Mollinca e.a., 1997; Plysier, 2003).

³ Van Willigen, 2003. Gedwongen migratie, betekent ontworteling, een scheiding van alles wat vertrouwd was. Het beïnvloedt het gevoel van eigenwaarde en identiteit. Door de verbreking van de continuïteit van ervaring is (gedwongen) migratie ondermijnend voor de ontwikkeling van het kind.

⁴ De meeste kinderen die lang in Nederland zijn en met uitzetting worden bedreigd zijn kinderen van ouders die asiel hebben aangevraagd. De verwachte schade en de aantasting in hun recht op een continue ontwikkeling geldt echter ook voor kinderen die hier zelfstandig zijn gekomen als alleenstaande minderjarige asielzoekers.

onderhavige nota hebben wij een aanvullende wetenschappelijke literatuurstudie verricht naar de situatie van asielzoekerskinderen in Nederland en in de rest van de Westerse wereld.

In deze nota worden verschillende factoren onderscheiden die van belang zijn in relatie tot de ernst van de schade zoals leeftijd, de conditie van het kind en van de ouders – hoe kwetsbaar of vitaal zij zijn -, de omstandigheden waarin het kind in Nederland leeft en de vraag of in het land van herkomst aan essentiële ontwikkelingsvoorwaarden voldaan kan worden.

Uit wetenschappelijk onderzoek naar essentiële ontwikkelingsvoorwaarden⁵ blijkt dat voortdurende bestaansonzekerheid bij vrijwel elk kind tot ontwikkelingsschade leidt.⁶ De ernst van de schade hangt af van de factoren die in deze nota worden toegelicht. Steeds duidelijker wordt dat asielzoekerskinderen na een lange asielprocedure en daarmee samenhangende bestaansonzekerheid in hun ontwikkeling bedreigd worden. Zo blijkt uit een Zweedse studie dat een aantal asielzoekerskinderen daar een psychiatrische stoornis ontwikkelt die direct gerelateerd is aan de bestaansonzekerheid, die deze kinderen langere tijd hebben ervaren. Behandeling is pas mogelijk wanneer aan die bestaansonzekerheid een eind gekomen is.⁷ Australische asielzoekerskinderen die in vreemdelingendetentie hebben gezeten, kampen met vergelijkbare problemen.⁸

Dit rapport beschrijft de consequenties van uitzetting voor de ontwikkeling van kinderen uit verschillende leeftijdscategorieën. Vervolgens vermelden we een aantal conclusies betreffende de ontwikkeling en het perspectief van een groep asielzoekerskinderen die we recentelijk onderzocht hebben.⁹ Deze kinderen lieten zonder uitzondering ernstige schade zien die direct gerelateerd kon worden aan de langdurige asielprocedure, de vele verhuizingen en de ervaren bestaansonzekerheid. Deze kinderen zijn louter gebaat bij een directe verandering in hun leefomstandigheden te weten zekerheid over hun toekomst en stabiliteit in hun levensomstandigheden. Geen van deze kinderen leek gebaat bij terugkeer naar het land van herkomst vanwege de te verwachten ontwikkelingsbreuk die zij daarmee zouden oplopen.

We zullen aan het eind van de nota concluderen, dat gedwongen migratie naar het land van herkomst voor vrijwel alle asielzoekerskinderen die langdurig in Nederland verblijven ernstige ontwikkelingsschade kan berokkenen.

⁵ In bijlage II is het model Belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling toegevoegd dat een overzicht geeft van de voor de ontwikkeling noodzakelijke voorwaarden in de omgeving van het kind. Dit model is ontwikkeld door de auteurs ten behoeve van het hier beschreven onderzoek.

⁶ M.E. Kalverboer & A.E. Zijlstra *Het belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling*. Amsterdam: SWP, 2006. Op basis van een uitgebreide literatuurstudie naar voorwaarden voor ontwikkeling is vastgesteld dat 'het ervaren van een toekomstperspectief en continuïteit in opvoeding en verzorging voor de ontwikkeling van kinderen naast een aantal andere voorwaarden, onontbeerlijke voorwaarden zijn. Als deze voorwaarden afwezig zijn, leidt dit onherroepelijk tot ontwikkelingsschade. De literatuurlijst van voor het onderzoek bestudeerde literatuur is als bijlage III aan dit rapport toegevoegd.

⁷ Report 2005: from the national coordinator, Sweden, for children in the asylum process with severe withdrawal behavior.

⁸ H. E. Andersson, H. Ascher, U. Björnberg, M. Eastmond, L. Mellander(eds). *The Asylum-seeking Child in Europe*. Göteborg: Centre for European Research at Göteborg University, 2005.

⁹ M.E. Kalverboer & A.E. Zijlstra, *Asielzoekerskinderen en het recht op ontwikkeling: het belang van het kind in het Vreemdelingenrecht*. Amsterdam: SWP, 2006.

I Waarom is gedwongen uitzetting van asielzoekerskinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven schadelijk voor de ontwikkeling?

Waarom hanteren we een periode van vijf jaar?

Hoelang het verblijf moet duren, wil er ontwikkelingsschade optreden na uitzetting zal verschillen per individueel kind, maar in het algemeen kan gezegd worden dat na een periode van vijf jaar de kans op schade vrijwel zeker is.

Bij alle kinderen die vijf jaar in Nederland verblijven, is sprake van (een begin van) worteling in de Nederlandse samenleving. Zelfs de jongste kinderen, de vijfjarigen, gaan contacten buiten het gezin aan. Ze gaan naar de basisschool en leren Nederlands. Ze ontwikkelen relaties met andere kinderen.¹⁰ De oudere kinderen hebben steeds meer bindingen met de Nederlandse samenleving en raken hier ingeburgerd en gehecht.¹¹ Gedwongen terugkeer bij deze groep kinderen is vaak ongunstig voor de ontwikkeling.

Gevolgen van gedwongen uitzetting

Gedwongen uitzetting naar het land van herkomst is vrijwel altijd schadelijk voor de ontwikkeling van het kind. De ernst van de schade hangt af van de individuele omstandigheden persoonlijke eigenschappen van het kind. Verschillende factoren zijn van invloed op de ernst van de te verwachten schade:

- *Duur van het verblijf in Nederland*
Hoe langer het kind in Nederland verblijft, hoe groter de kans op schade bij gedwongen migratie. Deze schade hangt samen met verschillende factoren die in de overige punten nader worden toegelicht.
- *De leeftijd op het moment van terugkeer naar het land van herkomst*
Hoe ouder het kind, hoe groter de kans op schade als gevolg van identiteitsproblematiek en aanpassingsproblemen bij wisseling van cultuur en afwijzing door het gastland Nederland.
- *De mate waarin het kind geworteld is in de samenleving*
Hoe meer geworteld, hoe groter de kans op ontwikkelingsschade. Een kind dat zich positief ontwikkelt in de Nederlandse samenleving heeft de grootste kans zich aan te passen in het land van herkomst, maar moet tevens de grootste offers brengen. Een kind dat hier bijvoorbeeld naar het Atheneum gaat, en in het land van herkomst geen passend onderwijs tot beschikking heeft, leidt een groot verlies omdat het een positief ontwikkelingsperspectief niet kan voortzetten.
- *De herinneringen van het kind aan het land van herkomst*

¹⁰ Kassenberg, 2004, noemt dat in de opvangperiode van asielzoekerskinderen de school vooral als ondersteunend (vervangend) systeem belangrijk is. De school biedt structuur en regelmaat, uitdaging en bescherming. School hanteert regels, biedt zekerheid, voorspelbaarheid en veiligheid. Bovendien ontvangt het kind daar zorg en aandacht.

¹¹ Uit onderzoek van Van der Ploeg en Scholte blijkt dat goede leerprestaties en schoolrelaties de identiteitsontwikkeling en het zelfgevoel van kinderen zodanig gunstig kunnen beïnvloeden dat ontwikkelingsbedreigende condities in het gezin worden gecompenseerd.

Als het kind positieve herinneringen heeft aan het land van herkomst, de taal spreekt, de cultuur kent, deze positief ervaart en zich er vertrouwd mee voelt, is de kans op ontwikkelingsschade kleiner dan wanneer dit niet het geval is. Veel asielzoekerskinderen hebben echter louter negatieve herinneringen en ervaringen waardoor voorwaarden om zich aan te passen aan de nieuwe samenleving en er een bestaan op te bouwen ontbreken en terugkeer voor deze kinderen schadelijk is.¹²

- *Het aantal cultuurwisselingen dat het kind heeft meegemaakt*
Meerdere wisselingen maken het kind kwetsbaarder. Dus als het kind bewust het vertrek uit het thuisland heeft meegemaakt en bewust de terugkeer meemaakt, is de kans op schade groter dan wanneer het kind op zeer jonge leeftijd naar Nederland gekomen is. Indien het kind in Nederland is geboren, kan vertrek naar het land van herkomst een grote cultuurschok teweegbrengen. Het kind heeft geen bindingen met het land van zijn ouders, spreekt de taal niet, kent de omgangsvormen en normen en waarden niet. De kans op schade bij vertrek is dan groot.
- *De conditie waarin het kind verkeert*
Is het kind goed gezond, veerkrachtig en optimistisch dan is terugkeer minder schadelijk dan wanneer het kind kwetsbaar is en onzeker.¹³ De meeste asielzoekerskinderen verkeren, zo blijkt, in een kwetsbare conditie vanwege de langdurige onzekerheid die ze in Nederland hebben ervaren en de ervaringen in het land van herkomst.¹⁴ Voor de meeste van deze kinderen is terugkeer schadelijk.
- *De conditie waarin de ouders van het kind verkeren*
Zijn de ouders in lichamelijk en psychisch opzicht gezond en evenwichtig, dan zijn ze beter in staat het kind te beschermen tegen de vaak slechtere ontwikkelingsomstandigheden waarin het kind in het land van herkomst terecht komt. Indien er sprake is van (psychiatrische) persoonlijke of relatieproblematiek, dan komen de ouders aan opvoeding, verzorging en bescherming van het kind in het land van herkomst veel minder toe. Deze kinderen moeten zichzelf verzorgen en opvoeden.¹⁵
Het is belangrijk hierbij oog te houden voor het feit dat de ouders van deze kinderen veelal gedwongen zijn geweest te migreren vanuit het land van herkomst en dat de dreigende uitzetting wederom een gedwongen migratie betekent. Uit onderzoek blijkt

¹² Braat, 2004. Kinderen van asielzoekers hebben in het herkomstland vaak pijnlijke dingen meegemaakt, waaronder discriminatie vanwege geloof, het verliezen van een ouder, getuige zijn van mishandeling en/of verkrachting van een ouder en het vluchten vanuit een oorlogssituatie. Sommige kinderen zijn iedere bewuste herinnering aan traumatiserende gebeurtenissen kwijtgeraakt, wat volgens hulpverleners valt onder de normale psychische processen bij kinderen.

¹³ Wanneer een vluchtelingenkind een adequate copingstijl hanteert, wordt het gemakkelijker om een moeilijke situatie voor, tijdens of na de vlucht het hoofd te bieden. De persoonlijke copingstrategieën bieden het kind dan de mogelijkheid om tot actieve controle in een situatie of juist aanpassing aan een situatie en helpen om innerlijke spanningen de baas te blijven.

¹⁴ Van Willigen, 2003, schrijft dat een post traumatische stresstoornis volgens verschillende studies bij 10 tot 40 % van de vluchtelingenkinderen voorkomt. Daarnaast wordt als meest voorkomende diagnose een depressieve stoornis geconstateerd.

¹⁵ Kassenberg, 2004, noemt dat voor kinderen de steun van de ouders de belangrijkste beschermende factor is. Voor veel vluchtelingenkinderen is de steun van de ouders echter niet vanzelfsprekend. Veelal hebben de ouders ook traumatische gebeurtenissen meegemaakt en ervaren ze stress door de onzekerheid die de asielprocedure met zich meebrengt.

dat mensen een hoger niveau van stress ervaren voorafgaand aan het vertrek als de migratie onvrijwillig is.¹⁶

- *De condities waarin het kind in Nederland leeft en de problematiek die het in het primaire opvoedingssysteem heeft ervaren*¹⁷
 Veel kinderen zijn kwetsbaar vanwege ervaringen in het land van herkomst en leven in Nederland al jarenlang in een onzekere situatie met ouders die soms onvoldoende in staat zijn het kind op te beschermen vanwege hun eigen problematiek¹⁸. Ouders dragen deze eigen problematiek vaak over op hun kinderen. Deze kinderen zijn hierdoor extra kwetsbaar. Ook de overige ontwikkelingsvoorwaarden zijn ontoereikend. Bij deze kinderen is vaak sprake van secundaire traumatisering: de kinderen ontwikkelen psychiatrische problematiek als gevolg van de eigen kwetsbaarheid, de problemen van de ouders en de onzekerheid in de asielprocedure.
- *De verwachting met betrekking tot het waarborgen van ontwikkelingscondities in het land van herkomst.*
 Als ouders in Nederland in staat zijn het kind een adequate opvoeding te geven, is de kans dat dit in het land van herkomst ook lukt groter. Veel asielzoekersouders zijn echter niet in staat hun kinderen een optimale opvoeding te geven door het scala aan problemen waarmee zij zich geconfronteerd zien. De verwachtingen voor een adequate opvoeding en verzorging in het land van herkomst zijn dan somber, zeker gezien de meestal extra moeilijke bestaanscondities in het land van herkomst.

De genoemde factoren moeten in onderlinge samenhang worden gezien. Voor veel asielzoekerskinderen geldt dat meerdere risicofactoren op hun situatie van toepassing zijn. Naarmate een kind langer in Nederland verblijft, neemt de kans op cumulatie van risicofactoren bij terugkeer toe. Na een verblijf van vijf jaar in Nederland is de kans op cumulatie van risicofactoren bijzonder groot.

Factoren die de ernst van de schade bepalen als kinderen worden uitgezet		
FACTOR	INVULLING	SCHADE
Verblijfsduur	langer	>
Leeftijd	ouder	>
Herinneringen	niet of negatief	>
Cultuurwisselingen	meer	>
Conditie kind	slechter	>
Conditie ouders	slechter	>

¹⁶ Pink, in: Miörner Wagner 2000, p. 61 e.v. (www.refugeenet.documents), besproken in Cardol, 2005, p. 49.

¹⁷ Kassenberg, 2004, geeft aan dat verblijf in Nederland een negatieve ervaring kan zijn. Weg van de vertrouwde omgeving en lange onzekere procedures zorgen voor veel onrust. Spanningen in het gezin of in de AZC's dragen bij aan meer stress. Daar komt bij dat sommige kinderen niet weten wat er met hun achtergebleven familie is gebeurd en zich daar zorgen over maken.

¹⁸ Volgens van Essen, 2002, is een groot probleem bij de verwerking van stressvolle gebeurtenissen in de situatie van vluchtelingengezinnen dat de stresserende factoren vaak voortduren. Er verkeren bijvoorbeeld nog steeds familieleden in gevaar of de oorlog duurt nog voort. Heel belangrijk is hierbij de langdurige onzekerheid over een verblijfsvergunning en de kans dat het gezin moet terugkeren naar een situatie die ze juist met veel pijn en moeite ontvlucht zijn.

Conditie in Nederland	slechter	>
Conditie land van herkomst	slechter	>

De weging

Om te bepalen of de ontwikkeling van het kind geschaad wordt bij terugkeer naar het land van herkomst moet het volgende worden vastgesteld:

- 1 Wat is de ontwikkelingssituatie van het kind in Nederland en wat is het ontwikkelingsperspectief:
 - Hoe is de ontwikkeling van het kind in Nederland verlopen?
 - In wat voor conditie en omstandigheden verkeert het kind, hoe zijn de ontwikkelingsvoorwaarden?
 - Welke ontwikkelingsvoorwaarden zijn bij voortgezet verblijf in Nederland aanwezig?
 - Welke kinderrechten worden bij voortgezet verblijf in Nederland geschonden?

- 2 Wat is het ontwikkelingsperspectief van het kind in het land van herkomst:
 - Welke ontwikkelingsvoorwaarden zijn in het land van herkomst gegarandeerd en beschikbaar?
 - Welke ontwikkelingsvoorwaarden ontbreken?
 - Welke ontwikkelingsvoorwaarden zijn onbekend?
 - Welke kinderrechten worden bij vertrek naar het land van herkomst geschonden?

- 3 Wat betekent het besluit tot uitzetting op basis van vergelijking van het ontwikkelingsperspectief van het kind in Nederland en het ontwikkelingsperspectief in het land van herkomst voor de ontwikkeling van het kind.
 - Het belang van het kind is een eerste overweging (art 3 IVRK) en het kind heeft recht op een continue ontwikkeling (art 6 lid 2 IVRK).
 - Het kind moet opgroeien in de omgeving die de beste ontwikkelingskansen biedt en waarin de rechten van het kind het best gewaarborgd zijn.

Ondanks dat het bij ieder besluit tot uitzetting gaat om de specifieke omstandigheden van het geval en het feit dat een besluit voor ieder kind eigen implicaties heeft, kan voor de groep asielzoekerskinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijft bij gedwongen vertrek worden aangenomen dat alle kinderen schade ondervinden bij gedwongen terugkeer na vijf jaar.

In het volgende worden deze stellingen per leeftijdscategorie nader onderbouwd.

De gevolgen van gedwongen terugkeer na langdurig verblijf in Nederland naar het land van herkomst per leeftijdscategorie: 0-5 jaar, 6-11 jaar en 12-18 jaar

We sluiten aan bij de in de ontwikkelingspsychologie veel gehanteerde leeftijdsindeling in categorieën te weten: 0-5 jaar 6-11 jaar en 12-18 jaar.

Gevolgen voor asielzoekerskinderen in alle leeftijden: secundaire traumatisering en verlies aan ontwikkelingsperspectief

Voor alle kinderen geldt dat er vaak sprake is van psychische problematiek, soms zelfs van secundaire traumatisering in Nederland als gevolg van de eigen ervaringen of die van de ouders in het land van herkomst, de opvoedingssituatie in Nederland en de vaak langdurige asielprocedure. De omstandigheden waarin kinderen opgroeien in Nederland zijn weinig gunstig voor de ontwikkeling. Veel kinderen worden opgevoed door wanhopige ontheemde ouders, vaak met psychiatrische problematiek.¹⁹ Ouders kunnen hierdoor onvoorspelbaar zijn in hun gedrag en in beslag genomen worden door hun eigen problemen. De problematiek van de ouders wordt ernstiger, naarmate de onzekerheid voortduurt. Dit leidt tot een afname van de opvoedingskwaliteiten.²⁰ Deze kinderen groeien op in angst, onveiligheid en onzekerheid.

Asielzoekerskinderen maken vele verhuizingen mee vanwege overplaatsingen van het ene naar het andere asielzoekerscentrum. Veel kinderen beleven vormen van discriminatie en uitsluiting door autochtone of gevestigde allochtone groepen. De schoolgang en vriendschappen of andere sociale contacten worden hierdoor afgebroken, kinderen gaan onder hun niveau presteren en verliezen de moed om nieuwe vriendschappen aan te gaan. Ze kunnen onvoldoende participeren in de Nederlandse samenleving en ondervinden onvoldoende ondersteuning vanuit de samenleving vanwege het gebrek aan toegang tot de hulpverlening in de asielzoekerscentra en als ze uitgedeed zijn.²¹ De kinderen ontwikkelen zich hierdoor niet optimaal.

De onzekerheid die kinderen langere tijd ervaren, is vaak letterlijk 'ziekmakend'. In aanleg gezonde kinderen raken beschadigd door de jarenlange periode van bestaansonzekerheid. Voor deze kwetsbare kinderen geldt dat terugkeer naar het land van herkomst opnieuw tot een ontwikkelingsbreuk leidt, tenzij het gezin in het land van herkomst in een situatie terecht komt die voldoende ontwikkelingskansen biedt. Dit is doorgaans niet het geval.

Gevolgen van gedwongen terugkeer na vijf jaar bij 0-5 jarigen

Algemeen

Nul- tot vijfjarigen hebben nog weinig bindingen met de Nederlands samenleving. Voor hun ontwikkeling zijn ze in hoge mate afhankelijk van de zorg van de ouders. Er is geen hechting aan de culturele groep waarin ze verkeren. Deze kinderen hebben nog geen reëel toekomstperspectief. De jongsten in deze groep kennen bijvoorbeeld de betekenis van morgen,

¹⁹ A.A. Gerritsen, I. Bramsen, W. Deville, L.H. Hovens, H.M. van der Ploeg, Physical and mental health of Afghans, Iranian and Somali asylum seekers and refugees living in the Netherlands. *Soc Psychiatry Epidemiol.* 41(1): 18-26, 2006.

²⁰ T. Pels & M. de Gruijter, *Vluchtelingengezinnen: opvoeding en integratie*, Assen: Koninklijke van Gorcum, 2005.

²¹ L. Gerritsen, *Jeugdzorg voor 'illegale' kinderen*. Amsterdam: Defence for Children International Nederland 2006.

volgende week, volgende maand nog niet en beseffen niet wat het betekent om te verhuizen. Ze hebben ook weinig bewuste herinneringen.

Sommige asielouders in Nederland zijn niet in staat om de kinderen een adequate opvoeding en verzorging te geven vanwege de persoonlijke problematiek die zij ervaren, soms is er zelfs sprake van een verwaarlozende opvoeding.²² Ouders, gevlucht vanwege angst in het land van herkomst, langdurig in onzekerheid verkerend over hun recht op verblijf, brengen hun angsten op hun kinderen over. Hierdoor raken zelfs zeer jonge kinderen beschadigd. Een veilige hechting komt niet tot stand waardoor kinderen op vele gebieden problemen hebben. In het land van herkomst ontbreekt veelal de opvoedingsondersteuning die ouders kan helpen bij de begeleiding van kinderen met dit type problemen. Deze kinderen moeten een recht op verblijf krijgen zodat ouders in Nederland ondersteund kunnen worden bij de opvoeding van deze kinderen waardoor verdere schade voorkomen kan worden.

Problemen die deze kinderen in Nederland ervaren

In Nederland doen de volgende problemen bij kinderen van deze leeftijd zich specifiek voor:

- Sommige kinderen zijn onveilig gehecht omdat ouders vanwege hun eigen problematiek onvoldoende in staat zijn een affectieve relatie met het kind op te bouwen. Deze kinderen laten onrustig, druk of juist teruggetrokken, angstig gedrag zien en ervaren problemen in het contact met andere kinderen.²³
- Sommige kinderen worden niet goed verzorgd vanwege de opvoedingsbeperkingen van de ouders en de ontbrekende randvoorwaarden
- Veel kinderen laten ontwikkelingsproblemen zien op verschillende levensgebieden.

Wanneer is uitzetting van kinderen tussen de 0-5 jaar acceptabel?

Uitzetting van kinderen van nul tot vijf jaar is acceptabel als de ouders in staat zijn de kinderen op te voeden en te beschermen en als de samenleving in het land van herkomst veilig is. Dit betekent dat uitzetting slechts dan acceptabel is als de noodzakelijke ontwikkelingsvoorwaarden in het land van herkomst aanwezig zijn. Indien de opvoeding en verzorging adequaat is in het land van herkomst, dan kunnen kinderen in de leeftijdscategorie nul tot vijf zich goed ontwikkelen.

Voorwaarden:

- Gezond functionerende ouders en een acceptabel niveau van basisvoorzieningen.
- De ouders zijn in affectief opzicht in staat om de kinderen daar te verzorgen en op te voeden.
- De ouders worden niet in beslag genomen door problemen die ze in het land van herkomst ervaren.
- De ouders beschikken over voldoende en adequate middelen van bestaan.
- De leefomgeving van het kind is veilig; er is sprake van adequate, veilige huisvesting, de wijdere omgeving is veilig. Oorlogsgeweld of ander geweld ontbreekt.
- Het gezin wordt niet uitgesloten of vervolgd vanwege zijn overtuigingen.

²² Bloemen, 2005. Uit recent onderzoek van Pharos blijkt dat bij het merendeel van de volwassen asielzoekers sprake is van psychiatrische problematiek. Zie ook Kassenberg, 2004 en Pels en De Gruijter 2005.

²³ Van der Ploeg en Goudena, 2005: Ouders met Post Traumatische Stresstoornis kunnen hun kinderen emotioneel verwaarlozen. Dit leidt tot emotionele problemen en persoonlijkheidsproblemen. Van emotionele verwaarlozing is sprake wanneer de ouder aanhoudend tekort schiet om het kind de geëigende steun, aandacht en affectie te geven die nodig is om het kind zich sociaal, cognitief en emotioneel te laten ontwikkelen. Emotionele verwaarlozing zou meer voorkomen bij jonge kinderen omdat die zich niet kunnen onttrekken aan de situatie thuis,.

- Voorzieningen in de gezondheidszorg en het onderwijs zijn over een langere periode beschikbaar. Er is sprake van een reëel toekomstperspectief.

Gevolgen van gedwongen terugkeer na vijf jaar bij 6-12 jarigen

Algemeen

Zes- tot twaalfjarigen hebben steeds meer bindingen met het gastland Nederland. De opvoeding door de ouders wordt steeds meer aangevuld met beïnvloeding en opvoeding vanuit de samenleving. Hierdoor wordt de invloed van ouders op het ontwikkelingsproces van de kinderen kleiner, terwijl die van de samenleving groter wordt.

Kinderen in de basisschoolleeftijd brengen meer tijd door met leeftijdsgenoten en met hun juf of meester dan met hun ouders. Hierdoor zijn ze ingebed in de samenleving en cultuur en is er compensatie voor de soms niet optimale opvoeding die deze kinderen genieten. Vanaf de leeftijd van ongeveer tien jaar wordt de identiteitsontwikkeling steeds belangrijker, deze is gekoppeld aan de ontwikkeling van de taal. De meeste asielzoekerskinderen spreken na een paar jaar vloeiend Nederlands en deze taal vormt als het ware het fundament van hun identiteit. De kinderen gaan deel uitmaken van een sociale groep, spiegelen zich hieraan. Ze ontwikkelen een toekomstperspectief en een Westerse identiteit en zijn gewend aan de omgangsvormen in de Nederlandse samenleving. Ze leven in een cultuur waarin er vrijheid van meningsuiting is en waar ze zich bijvoorbeeld als meisje vrij kunnen bewegen, iets wat in een aantal landen van herkomst geen vanzelfsprekendheid is.

Problemen die kinderen in Nederland ervaren en verwachtingen in het land van herkomst

In Nederland doen de volgende problemen bij kinderen van deze leeftijd zich specifiek voor:

- Er kan sprake zijn van parentificatie. Sommige ouders zijn niet in staat kinderen liefde en leiding te geven vanwege de eigen problematiek. De oudste kinderen in deze leeftijdscategorie nemen de opvoeding en verzorging van jongere kinderen op zich wat hun eigen ontwikkeling in de weg staat.²⁴
- De kinderen hebben vaker ontwikkelingsproblemen – zoals bijvoorbeeld hechtingsstoornissen - op verschillende levensgebieden dan Nederlandse kinderen.
- De kinderen zijn ingeburgerd en geworteld in de Nederlandse samenleving en zullen zich vaak een vreemde voelen in het land van hun ouders. De vaardigheden die ze met betrekking tot het volbrengen van verschillende de ontwikkelingstaken in Nederland hebben ontwikkeld, zoals het leren van de taal en de cultuur en het opbouwen van een sociale identiteit, gaan verloren als zij in het land van herkomst opnieuw moeten beginnen.
- De meeste kinderen zijn Nederlandstalig en hebben onderwijs genoten in het Nederlandse onderwijsstelsel. Het onderwijs is in het land van herkomst sluit vaak niet aan op het ontwikkelings- en functioneringsniveau van het kind. Indien een Westers kind bijvoorbeeld emigreert naar een Arabisch land, zullen de ouders doorgaans kiezen voor een internationale school om de aansluiting zo goed mogelijk te waarborgen. Van dergelijke mogelijkheden is voor asielzoekerskinderen geen sprake. Omgang met leeftijdsgenoten wordt bemoeilijkt vanwege de verschillen in cultuur en achtergronden.

²⁴ De Haene en Grietens 2006, p. 379. Dergelijke geparentificeerde roldefinities voor het vluchtelingenkind kunnen sterk binnen de gezinsstructuur geworteld raken en zo de psychosociale ontwikkeling van jonge vluchtelingen diepgaand beïnvloeden.

- De meeste kinderen uit deze leeftijdsgroep voelen zich (afgewezen) Nederlands. Ze hebben bewust de vele verplaatsingen in Nederland meegemaakt. Snappen niet waarom hun positie anders is dan die van Nederlandse kinderen. Willen er gewoon bijhoren. Het vergt van deze kinderen grote aanpassingen wanneer ze worden weggestuurd en het is in vele opzichten schadelijk voor hun (persoonlijkheids) ontwikkeling.

Wanneer is gedwongen uitzetting van deze groep kinderen acceptabel?

Vrijwel nooit

Op de eerste plaats moeten de noodzakelijke voorwaarden voor ontwikkeling voor het kind en diens gezin, zoals ook genoemd bij de 0- tot 5-jarigen, in het land van herkomst aanwezig en beschikbaar zijn, wil terugkeer acceptabel zijn. Het kind moet zich echter aanpassen aan een nieuwe situatie en condities, en heeft in Nederland al een veel ontwikkelingstaken volbracht waarmee het in het land van herkomst weer vrijwel geheel opnieuw zou moeten beginnen. Bovendien is de kans dat de genoemde voorwaarden voor asielzoekerskinderen in het land van herkomst aanwezig en beschikbaar zijn, vrijwel nihil. Gedwongen uitzetting na vijf jaar is daarom niet acceptabel en schadelijk.

Gevolgen van gedwongen terugkeer na vijf jaar bij 12-18 jarigen

Algemeen

Dit is de fase van de adolescentie. Kinderen worden fysiek volwassen en moeten er tevens achterkomen hoe zij hun leven denken te gaan leven. Wat zijn hun dromen, wensen, wie willen ze zijn, wat willen ze worden en hoe gaan ze dit realiseren? Vooral in een Westers land als Nederland worden tieners aangemoedigd om zich op deze vraagstukken te richten. Contacten in de samenleving en met leeftijdsgenoten worden steeds belangrijker. Deze jongeren uitzetten, betekent een ernstige inbreuk op hun privéleven. Kinderen ontwikkelen een eigen identiteit, volgen een (beroeps)opleiding, worden zelfstandiger en maken zich los van het gezin. Ze gaan hun talenten ontplooiën en experimenteren met verschillende soorten gedrag om zo uit te vinden wat het best bij hen past. Adolescenten bereiden zich voor op hun toekomst. Het gezin zou de veilige uitvalsbasis moeten zijn van waaruit deze adolescent leert experimenteren met verschillende rollen die hij/zij in de samenleving kan gaan vervullen.

Problemen die kinderen in Nederland ervaren en verwachtingen in het land van herkomst

Adolescenten tussen de 12- en 18 jaar zullen vaak dezelfde problemen ervaren, als de leeftijdscategorie 6- tot 12-jarigen. De groep 12- tot 18-jarigen ervaart, naast de bij middelste leeftijdscategorie genoemde moeilijkheden, specifiek de volgende problemen.

- De kinderen kunnen geen invulling geven aan hun toekomstperspectief omdat ze niet weten waar hun toekomst ligt.
- Deze kinderen laten vaak ontwikkelingsproblemen zien op verschillende levensgebieden.
- Bij veel kinderen is sprake van parentificatie, het vervullen van de ouderrol door het kind. Deze rol in het gezin staat hun eigen ontwikkeling in de weg. De verwachting is dat dit voortduurt in het land van herkomst.
- Kinderen zijn enerzijds gehecht aan de Nederlandse samenleving en voelen zich een vreemde in het land van hun ouders. Anderzijds ervaren deze kinderen zeer sterk dat de Nederlandse samenleving hen afwijst. Dit leidt bij veel kinderen tot een gevoel van

schaamte en een zeer negatief zelfbeeld. De adolescenten zijn teleurgesteld en soms boos vanwege het Nederlands immigratiebeleid. De jongeren vragen zich af wat ze misdaan hebben en waar ze een dergelijke behandeling aan verdiend hebben.

- Kinderen van deze leeftijd zijn gewend zich vrij te bewegen en te uiten. De verwachting is dat dit in veel landen van herkomst niet mogelijk is. Met name meisjes zullen vaak een flinke stap terug moeten doen.
- De meeste kinderen in deze leeftijdscategorie zijn Nederlandstalig en beheersen de moedertaal van de ouders alleen mondeling. Het schrijven ervan lukt niet. Bij terugkeer is passend onderwijs niet beschikbaar omdat het niet aansluit bij het ontwikkelings- en functioneringsniveau van het kind.
- De omgang met leeftijdsgenoten in Nederland wordt vaak bemoeilijkt omdat zij leeftijdsgenoten geen deelgenoot kunnen maken van de problemen die ze in hun gezin ervaren. Veel kinderen zijn eenzaam. In het land van herkomst wordt de omgang met leeftijdsgenoten extra bemoeilijkt door de culturele verschillen, verschillen in beleving en achtergrond.
- De meeste kinderen uit deze leeftijdsgroep voelen zich (afgewezen) Nederlands.

Wanneer is gedwongen uitzetting van deze groep kinderen acceptabel?

Vrijwel nooit

Voor 12- tot 18-jarigen geldt dat als de leefsituatie in het land van herkomst voldoet aan de voorwaarden voor ontwikkeling, terugkeer acceptabel is.

Echter bij gedwongen migratie is hiervan geen sprake. De kans op psychische en psychologische schade is groot. Kinderen moeten afscheid nemen van hun dromen en verwachtingen. Ze voelen zich persoonlijk gekrenkt en afgewezen door de samenleving waarin ze zo lang geleefd hebben en zijn opgegroeid. Dit heeft desastreuze gevolgen voor het zelfbeeld. De adolescenten ervaren dat ze niet de moeite waard gevonden worden en voelen zich hierdoor waardeloos. Ze worden immers tegen hun wil weggestuurd en gaan een onzekere toekomst tegemoet.

Kinderen raken verbitterd en afkerig van de Nederlandse samenleving die hen verstoot en kunnen hierdoor depressief en passief worden. Ze hebben al hun dromen en idealen moeten opgeven en ervaren dit als zeer onrechtvaardig. De kans op een positieve ontwikkeling in het land van herkomst is zeer klein door de identiteitsbreuk die optreedt en de afwezigheid van ontwikkelingsmogelijkheden.

In het volgende deel van deze nota belichten we de resultaten van een onderzoek uitgevoerd bij twaalf asielzoekerskinderen uit gezinnen waarvan de ouders een recht op verblijf in Nederland hebben aangevraagd. Al deze kinderen, die vele jaren in Nederland verblijven, laten ontwikkelingsschade zien. Bij al deze kinderen is daarom geadviseerd hen een recht op verblijf in Nederland te verlenen.

II Conclusies uit onderzoek ‘Asielzoekerskinderen uit gezinnen en het recht op ontwikkeling’²⁵

Aan de Rijksuniversiteit Groningen is door de auteurs onderzoek gedaan naar de positie van kinderen in het vreemdelingenrecht. Dit onderzoek is onlangs gepubliceerd in twee boeken: *Het belang van het kind in het Nederlands recht* en *Kinderen uit asielzoekersgezinnen en het recht op ontwikkeling*. Het onderzoek heeft zowel een empirisch als een theoretisch karakter. Voor het empirische deel van het onderzoek zijn twaalf kinderen in zeven gezinnen uitvoerig onderzocht door orthopedagogen. Hierbij is een analyse gemaakt van de ontwikkelingssituatie en het ontwikkelingsperspectief van de kinderen.

Hierna volgt een beschrijving van de belangrijkste conclusies uit dit onderzoek.

De problematiek van asielzoekerskinderen in Nederland is ernstig.

De kinderen die betrokken zijn bij het onderzoek hebben zich allen ingevoegd in de Nederlandse samenleving en zijn hier geworteld.²⁶ De ontwikkeling van al deze kinderen verloopt zorgelijk. Aan de hand van de vragenlijst “Belang van kind en voorwaarden voor ontwikkeling-Vreemdelingenrecht” is vastgesteld dat zij opgroeien in een omgeving waarin ze zich niet optimaal kunnen ontwikkelen.²⁷

Bij alle betrokken gezinnen is de ervaren problematiek niet iets van de laatste periode. Deze speelde vaak ook al in het land van herkomst en hing samen met de reden van de vlucht. Duidelijk is dat de lange asielprocedure en de lange periode van leven in angst en onzekerheid, de problematiek in stand houdt, versterkt, en verergert.

In het onderzoek zien we drie te onderscheiden categorieën van kinderen die problemen ervaren in Nederland. Hierbij gaat het om de primaire oorzaak van de problematiek.

De kinderen die trauma's/ c.q. ontwikkelingsschade hebben opgelopen in het land van herkomst.

Bij de onderzochte kinderen is, mede door het ontbreken van adequate hulpverlening in Nederland, de ontwikkelingsschade tijdens het verblijf in Nederland veelal toegenomen. Bij deze kinderen is de fundamentele bestaansonzekerheid de oorzaak van de steeds ernstiger ontwikkelingsproblematiek die ze laten zien. Ze zijn bijvoorbeeld angstig, hebben nachtmerries, plassen in bed, hebben moeite met sociale contacten en presteren slecht op school. Deze kinderen krijgen niet de noodzakelijke behandeling.

Kinderen die schade oplopen als gevolg van de psychiatrische problematiek van de ouders.

Ook bij kinderen die problematiek laten zien als gevolg van de slechte opvoedingscondities waarin ze leven, blijkt dat de problemen veelal verergeren in Nederland. Deze worden veroorzaakt door de vaak zeer ernstige psychiatrische problemen van de ouders en de opvoedingsonmacht die hiervan het gevolg is. Een sociaal vangnet ontbreekt meestal zodat kinderen en ouders weinig steun ondervinden. Een deel van de kinderen krijgt specifieke hulpverlening in verband met de ervaren problematiek. Deze hulpverlening wordt ernstig

²⁵ M.E. Kalverboer & A.E. Zijlstra, *Asielzoekerskinderen en het recht op ontwikkeling: het belang van het kind in het Vreemdelingenrecht*. Amsterdam: SWP, 2006.

²⁶ Het gaat om twaalf kinderen uit zes gezinnen, onderzocht in 2005. Uit vervolgonderzoek blijkt dat ook recent onderzochte asielzoekerskinderen een vergelijkbare problematiek laten zien.

²⁷ De vragenlijst meet of de noodzakelijke ontwikkelingsvoorwaarden in de opvoedingssituatie van het kind beschikbaar zijn en indien niet, welke kinderrechten hierdoor geraakt worden.

belemmerd doordat de omgevingscondities waarbinnen het kind opgroeit niet veranderen. Hierdoor heeft hulpverlening onvoldoende effect.

Kinderen die trauma's/ c.q. ontwikkelingsschade hebben opgelopen door de asielprocedure. Ook kinderen die relatief weinig schade hebben opgelopen in het land van herkomst en de kinderen die door de ouders beschermd worden tegen kwalijke invloeden, ontwikkelen problemen. Deze zijn een gevolg van het lange wachten, het vele malen van verblijfplaats wisselen, steeds nieuwe scholen moeten bezoeken en het onderwijsjaar niet kunnen afmaken. Ook gezonde kinderen kunnen daardoor ziek worden. Er kan bij hen worden gesproken van secundaire traumatisering.

In ons onderzoek zijn we leefsituaties van kinderen tegengekomen die zo schadelijk zijn dat onder andere omstandigheden de kinderrechter zou hebben ingegrepen.. Nederlandse kinderen en andere kinderen met een verblijfsstatus zouden in zulke situaties de bescherming krijgen die ze nodig hebben. Kinderen in het vreemdelingenrecht moeten deze ontberen. Blijkbaar heeft bescherming van kinderen die verwickeld zijn in procedures onder het vreemdelingenrecht geen prioriteit.

Leven met dreiging tot uitzetting leidt tot schade.

De problemen die de gezinnen ervaren als gevolg van de lange periode van onzekerheid over het verblijf in Nederland, staan in verband met de dreiging van terugkeer naar het land van herkomst. Men ervaart de omgeving in het land van herkomst als zeer onveilig en denkt dat het hun dood wordt als ze teruggaan. Een lange periode leven met die gedachte is voor mensen ondraaglijk. Hierdoor worden ouders en kinderen ernstig in hun functioneren bedreigd. Een aantal ouders geeft vanwege de dreiging uit het land van herkomst aan dat ze bij afwijzing daar niet naar teruggaan. Sommige ouders zijn niet meer in staat objectief naar deze dreiging te kijken. De dreiging die men oorspronkelijk meemaakte in het land van herkomst ervaart men ook in Nederland als dagelijkse realiteit. Opvallend was dat er onder de gezinnen een grote angst heerst dat ze plotseling opgepakt konden worden om door de vreemdelingenpolitie te worden uitgezet.

Een aantal ouders geeft aan zichzelf en de kinderen van het leven te beroven als de aanvraag voor een verblijfsvergunning wordt afgewezen. Dit kan men als manipulatief opvatten om koste wat kost een verblijfsvergunning te verkrijgen. Wij hebben gezien dat in de gezinnen waar dit aan de orde is, de ouders in een zodanig ernstig psychische nood verkeren dat ze niet in staat zijn strategisch te handelen en suïcide als enige mogelijkheid zien bij afwijzing van een verblijfsvergunning. Zij verkiezen uit pure wanhoop de dood boven de continue bedreiging van hun eigen leven.

Kinderen leven in Nederland in voor de ontwikkeling zeer schadelijke omstandigheden.

Met betrekking tot de omstandigheden waarin de kinderen opgroeien in Nederland wordt vanuit de overheid minimaal rekening gehouden met de belangen van deze kinderen. Het overheidsbeleid bepaalt dat deze kinderen opgevangen worden in asielzoekerscentra (AZC's). De sfeer binnen AZC's is vaak deprimerend, veel mensen hebben psychische problemen, de woonruimte is zeer karig. De woonomgeving in het AZC voldoet vaak niet aan de voor ontwikkeling noodzakelijke voorwaarden, zoals speelruimte, gelegenheid tot privacy binnen het gezin, hygiënisch sanitair, aanwezigheid van professionele krachten die om kunnen gaan met de specifieke problemen van kinderen.

Kinderen verhuizen tijdens hun verblijf in Nederland vaak vele malen, van het ene AZC naar het andere. Een kind voelt zich nog niet thuis en veilig in een omgeving of het gezin wordt al weer overgeplaatst naar een ander AZC. Deze wisselingen zijn een risicofactor voor de ontwikkeling van het gezonde kind en vormen een grote bedreiging voor het in zijn ontwikkeling beschadigde kind. Uiteraard komen de vele verhuizingen ook de schoolcarrières niet ten goede.

De gezinnen worden er regelmatig mee geconfronteerd dat gezinnen die ze kennen, zonder voorzieningen, op straat worden gezet en een zwervend bestaan gaan leiden. Dit zijn bedreigende omstandigheden voor de ontwikkeling van het kind zijn.

De gezinnen ervaren dat ze vaak niet kunnen anticiperen op veranderingen. In het vreemdelingenbeleid is het mogelijk dat gezinnen plotseling door de politie van hun bed worden gelicht en naar een ander AZC of uitzetcentrum worden gebracht. Mensen worden uit hun woonomgeving weggerukt. Daarnaast komt het voor dat kinderen, omdat ze asielzoeker zijn en Nederland vragen om bescherming, worden opgesloten in uitzetcentra. Dit is ook voorgekomen in de gezinnen die bij dit onderzoek betrokken zijn. In uitzetcentra zijn de omstandigheden voor de ontwikkeling van asielzoekerskinderen ongunstig. Adequaat onderwijs ontbreekt veelal. De gezinnen die we bezocht hebben leven met de mogelijkheid van een plotselinge uitzetting. Dit roept een grote angst bij hen op.

Kinderen worden langdurig in onzekerheid gelaten over hun toekomst. Met name als een kind in de fase zit waarin het zijn identiteit behoort te ontwikkelen (puberteit) is dit uiterst schadelijk. Deze kinderen hebben geen enkel beeld van hoe hun leven er uit gaat zien. Ze hebben geen dromen, wensen en verwachtingen. Het fantaseren, het ontwikkelen en realiseren van een toekomstperspectief wordt deze kinderen ontnomen.

Het voorgaande is slechts een korte opsomming van datgene wat wij tegen gekomen zijn, en waarschijnlijk het topje van de ijsberg van de problemen die kinderen ervaren in , de praktijk van het vreemdelingenbeleid. Onder het Nederlands vreemdelingenrecht lijken voortdurend besluiten genomen te worden die in strijd zijn met het recht van het kind op een continue ontwikkeling en die in zijn algemeenheid indruisen tegen de belangen van het kind.

Informatie over essentiële ontwikkelingsvoorwaarden in het land van herkomst ontbreekt. Voor elk kind uit het onderzoek is aan de hand van de vragenlijst vastgesteld dat een terugkeer naar het land van herkomst de ontwikkeling van het kind schaadt. In de afweging betreffende welk land het kind de beste ontwikkelingskansen zou bieden, werd voor elk kind geconcludeerd dat een verblijf in Nederland het belang van het kind het meest zou dienen.

Het blijkt dat veel informatie over het land van herkomst ontbreekt. We hebben dus een inschatting moeten maken met betrekking tot het ontwikkelingsperspectief. Zolang niet bekend is of ontwikkelingsvoorwaarden in het land van herkomst vervuld kunnen worden, is uitzetting onverantwoord.

Het perspectief op ontwikkeling in het land van herkomst is veelal ongunstig.

Doordat de kinderen jarenlang in Nederland verblijven, betekent een uitzetting per definitie dat ze uit hun vertrouwde omgeving worden weggerukt en dat hun ontwikkeling wordt verstoord. De ontwikkelingscondities in het land van herkomst lijken vaak ongunstig; basale levensvoorwaarden op het gebied van wonen, werk, scholing zijn niet gegarandeerd of werkelijk beschikbaar en vaak is totaal onbekend in wat voor situatie het gezin zal terugkeren.

Het overgrote deel van de ouders betrokken in ons onderzoek kampt met ernstige psychische problemen die in het land van herkomst versterkt zullen worden. Ouders zijn daardoor niet in staat hun taken als opvoeder uit te voeren. In Nederland is vaak al sprake van pedagogische onmacht, in het land van herkomst lijkt opvoeden dan een nog moeilijker taak.

Vanuit een pedagogisch perspectief is de onmacht van de ouders om een goede opvoeding te bieden al reden om te stellen dat het belang van het kind niet gediend is bij terugkeer naar het land van herkomst.

Veelal is in de optiek van de ouders in het land van herkomst sprake van bedreiging van de fysieke veiligheid of achterstelling vanwege het behoren tot een minderheidsgroep.

Onmisbare voorwaarden voor ontwikkeling: continuïteit in opvoeding en verzorging en levensomstandigheden en het ervaren van een toekomstperspectief.

Uit ons onderzoek blijkt, dat factoren als ‘continuïteit in opvoeding en verzorging en levensomstandigheden’ en ‘het ervaren van een toekomstperspectief’ van levensbelang zijn voor een gezonde ontwikkeling van kinderen. Deze condities moeten vooral worden gerealiseerd in het gezin en voor de realisatie ervan dragen de ouders de primaire verantwoordelijkheid. Ouders kunnen dit echter niet zonder steun vanuit de samenleving. Er zijn tevens condities die met name in en door de samenleving gerealiseerd moeten worden. De voorwaarden voor realisatie ervan liggen bij in de buurt of op school of bij het sociaal netwerk van het gezin of de gemeenschap, de lagere overheden en uiteindelijk bij de staat. De mate waarin kinderen zijn geïntegreerd en zich geaccepteerd voelen door een samenleving zijn indicaties voor de aan- c.q. afwezigheid van deze voorwaarden in hun leefomgeving.

Om zich goed te kunnen ontwikkelen moeten kinderen in een leefomgeving opgroeien die voorziet in de primaire levensbehoeften en die hen liefde, leiding, stabiliteit en zekerheid verschaft en hen het gevoel geeft ‘dat ze er mogen zijn’. Dit geldt voor alle leeftijdscategorieën kinderen. Zo is het uitermate schadelijk voor het ontwikkelingsperspectief van kinderen om veelvuldig van leefomgeving te veranderen, kinderen raken hierdoor angstig en onthecht. Ze ervaren dat de omgeving ze onbelangrijk vindt en raken neerslachtig en depressief. Dit heeft grote gevolgen voor hun latere volwassen leven. Kinderen, met name pubers, hebben een toekomstperspectief nodig om zich te kunnen ontwikkelen. Als dit perspectief ontbreekt, verdwijnt de zin van het leven en de motivatie om er iets van te maken.

Het belang van het kind is niet identiek aan het belang van de ouders.

De opvatting dat de belangen van kinderen gelijk zijn aan die van de ouders is, zo blijkt uit onze studie, onhoudbaar. Naarmate het verblijf in Nederland langer duurt, gaan belangen van ouders en kinderen steeds meer divergeren.

Als gezinnen kort in Nederland verblijven, zien we dat de belangen van ouders en kinderen vaak in hoofdlijnen overeenkomen. Kinderen hebben zich niet geworteld in de Nederlandse samenleving en hebben hier geen bestaan opgebouwd.

Naarmate gezinnen langere tijd in Nederland verblijven, gaan de belangen van kinderen en ouders toenemend uit elkaar lopen. Veel ouders kunnen zich nauwelijks wortelen in de Nederlandse samenleving: ze mogen slechts beperkt participeren in het arbeidsproces en leven in asielzoekerscentra ver weg van de Nederlandse samenleving. Kinderen daarentegen wortelen wèl. Ze gaan naar school en bouwen een bestaan op buiten het asielzoekerscentrum.

Naarmate kinderen hier langer verblijven, ontstaat een steeds grotere tegenstelling in het ontwikkelingsperspectief van deze kinderen in Nederland en dat in het land van herkomst. Kinderen maken in Nederland een ontwikkeling door in verschillende domeinen, ze bouwen een leven op, ze leren de Nederlandse taal, ze bezoeken Nederlandse scholen, ze maken zich de cultuur eigen, gaan vriendschappen aan met kinderen in Nederland. Kinderen integreren vaak veel sneller en dieper in de Nederlandse maatschappij dan hun ouders. Ze ontwikkelen in hoge mate een 'Nederlandse identiteit'. De belangen van deze kinderen worden geschonden door er zonder meer vanuit te gaan dat hun belangen gelijk zijn aan die van hun ouders. Kinderen hebben hun eigen belangen, die zelfstandig gewogen moeten worden in de verblijfsprocedure om daarmee aan hun kinderrechten tegemoet te komen. Het is dan taak van de IND te toetsen of met de belangen van deze kinderen rekening wordt gehouden op de verschillende momenten van besluitvorming in asielprocedure. Als dit belang van de kinderen vereist dat ze in Nederland blijven dan is het vanwege het recht van het kind op een gezinsleven ook noodzakelijk dat de ouders kunnen blijven.

Pedagogische onmacht van de ouders.

Veel ouders van vluchtelingenkinderen zijn vanwege eigen problematiek niet in staat te voorzien in de primaire voorwaarden voor verzorging en opvoeding. Als ouders niet in staat zijn aan de meest primaire voorwaarden rond verzorging te voldoen, is van opvoeding geen sprake. Dit blijkt zeer vaak het geval. De kinderen uit deze gezinnen leven niet, ze overleven.

Veel ouders van kinderen die wij gezien hebben zijn gediagnosticeerd met ernstige psychiatrische problematiek en zijn niet in staat hun kinderen te begeleiden in een gezonde groei tot volwassenheid. Angst staat centraal bij zowel de ouders als hun kinderen. Deze ouders hebben weinig oog voor de kinderen en leven met de dreiging dat ze misschien terug moeten naar een land waar ze vaak juist om hun leven te redden vandaan gevlucht zijn. Veel ouders projecteren deze angst op hun kinderen. De lange asielprocedure versterkt de bestaande problematiek en leidt tot verdere schade. Het verwerken van de (eigen) traumatische ervaringen is voor kinderen onmogelijk als ze voortdurend bloot blijven staan aan angst en onzekerheid. Traumabehandeling van ouders en kinderen die in onzekerheid leven is zinloos. De behandeling moet gericht zijn op 'coping': 'Hoe blijf ik overeind met mijn problemen, hoe houd ik de deksel op de pan'? De echte traumabehandeling kan pas plaatsvinden als er voldoende veiligheid en stabiliteit is. De overheid heeft hier een taak. Juist omdat deze ouders kwetsbaar zijn, moet de overheid inspringen.

Ontbrekend toekomstperspectief.

Veel vluchtelingenkinderen ervaren geen continuïteit en stabiliteit in hun opvoedingssituatie. De lange asielprocedure en de hiermee gepaard gaande lange periode van onzekerheid en verhuizingen maakt dat kinderen lange tijd zonder een positief toekomstperspectief moeten leven. Door de langdurige onzekerheid die zij in Nederland ervaren raken zij steeds verder in hun ontwikkeling bedreigd en beschadigd. Dit leidt tot verdere ontwikkelingsschade. Het maakt kinderen extreem angstig. Bij alle kinderen die betrokken zijn bij dit onderzoek is (forse) ontwikkelingsschade vastgesteld. Zodra deze zichtbaar is, is het noodzakelijk snel uitsluitel te geven over het toekomstperspectief van het kind.

Kinderen uit asielzoekersgezinnen krijgen niet de bescherming die ze nodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen.

Alle kinderen die in ons onderzoek betrokken waren, leefden in omstandigheden die een bedreiging vormden voor hun ontwikkeling.

In hun leefsituatie was, vanuit een pedagogisch perspectief, sprake van schendingen van meerdere fundamentele kinderrechten uit het IVRK. Bij vertrek naar het land van herkomst zijn de volgende schendingen van kinderrechten uit het IVRK te verwachten: artikel 2 (discriminatie), 3 (belang van het kind), 6 (recht op ontwikkeling), 12 (hoorrecht), 24 (recht op de best mogelijke gezondheidszorg), 26 (recht op sociale zekerheid), 27 (recht op een toereikende levensstandaard), 28 (recht op onderwijs) en 31 (recht op vrije tijd en spelen). Veelal zal het gaan om schendingen van een combinatie van verschillende bepalingen.

Juridische besluitvorming bij kinderen die ernstig in hun ontwikkeling worden bedreigd duurt in het Vreemdelingenrecht veel te lang waardoor kinderen meer beschadigd raken.

Dit geldt zowel voor besluitvorming door de IND als voor uitspraken van de rechtbank. In alle zaken waarin we ten behoeve van de procedure Asiel aan de IND of rechtbank geadviseerd hebben over de belangen van kinderen uit gezinnen duurde het vaak vele maanden voordat besluitvorming plaatsvond. Dit gold ook voor zaken waarbij vanuit ontwikkelingspedagogisch perspectief sprake was van een noodsituatie voor het kind omdat alle essentiële ontwikkelingsvoorwaarden in de opvoedingssituatie ontbraken. Blijkbaar wordt een dergelijke noodsituatie die in het personen- en familierecht tot een beschermingsmaatregel zou leiden, bij vluchtelingenkinderen in het vreemdelingenrecht niet erkend.

Na de analyse van de gevolgen die het voor kinderen heeft als ze na langdurig verblijf in Nederland uitgezet gaan worden en de bevindingen uit het onderzoek dat we hebben gedaan naar de problemen van asielzoekerskinderen, eindigen we met de eindconclusies over gedwongen terugkeer naar het land van herkomst van deze groep kinderen.

Eindconclusies: gedwongen terugkeer naar het land van herkomst is schadelijk voor de ontwikkeling van kinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven

Asielzoekerskinderen hebben na vijf jaar een recht op verblijf

Het gedwongen terugsturen van kinderen die langer dan vijf jaar in Nederland hebben gewoond, is schadelijk voor hun ontwikkeling en te beschouwen als een daad van onrecht tegenover deze kinderen. De ernst van de schade die kinderen wordt toegebracht hangt af van de conditie en de omstandigheden waarin het kind verkeert, de conditie van de ouders en hun opvoedingsmogelijkheden, de problematiek die men als gezin in de afgelopen jaren ervaren heeft, het perspectief op ontwikkeling voor het kind in het land van herkomst en de te verwachten schendingen van kinderrechten. Deze aspecten zijn toegelicht en gespecificeerd naar leeftijdscategorie van het kind.

De grens van vijf jaar is geen absolute. Voor sommige kinderen zal na een half jaar of twee jaar al schade op kunnen treden omdat zij bijzonder kwetsbaar zijn, anderen zijn sterker en kunnen zich gemakkelijker aanpassen. De ontwikkelingsproblematiek die is gevonden in onderhavig onderzoek doet zich *in ieder geval* voor na vijf jaar verblijf. De grens van vijf jaar is ook erkend als termijn waarna mensen in het Europees Recht verblijfsaanspraken kunnen doen gelden, zoals ook in de Rijkswet op het Nederlanderschap vijf jaar een belangrijke grens is.

Uit recent onderzoek van de auteurs - Kalverboer en Zijlstra - blijkt dat asielzoekerskinderen die langdurig in Nederland verblijven en wiens situatie onderzocht is, allen vanuit een ontwikkelingsperspectief slechts zijn gebaat bij een continuering van het verblijf in Nederland.²⁸

Bij gedwongen terugkeer na een verblijf van vijf jaar of langer wordt vrijwel nooit voldaan aan de voorwaarden voor ontwikkeling voor kinderen in het land van herkomst vanwege de volgende aspecten:

- De veelal ongunstige geschiedenis van de kinderen en hun gezin in het land van herkomst.
- De gehechtheid van de kinderen aan de Nederlandse cultuur en samenleving en het verlies aan ontwikkelingsperspectief dat terugkeer voor de deze kinderen betekent.
- De persoonlijke (ontwikkelings)problematiek van veel kinderen.
- De persoonlijke (psychiatrische) problematiek van de ouders en hun opvoedingsonmacht die ertoe leidt dat zonder opvoedingsondersteuning de (belangen van de) kinderen verwaarloosd worden.
- De ervaringen van het gezin tijdens de zeer lange, onzeker makende asielprocedure waardoor het gezin nog kwetsbaarder is dan bij binnenkomst in Nederland.

²⁸ Zie ook: De Haene en Grietens 2006; veel onderzoekers rapporteren bevindingen van verhoogde psychische morbiditeit in de groep vluchtelingenkinderen en jongeren als gevolg van gedwongen migratie. Onderzoek toont een divers spectrum van gedrags- en emotionele problemen aan. Slaapproblemen, nachtmerries, concentratieproblemen, teruggetrokken en lusteloos gedrag, eetproblemen, agressief gedrag, psychosomatische klachten en hyperactief gedrag komen vaak voor bij vluchtelingenkinderen en –jongeren. In onderzoeken beschreven door de volgende auteurs worden dergelijke problemen vermeld. Ajdukovic & Ajdukovic, 1998; Derluyn e.a. 2005; Fazel & Strein, 2003; Goldstein, Wampler & Wise, 1997; Lustig e.a. 2004; Mollinca e.a., 1997; Plysier, 2003).

- De onzekere situatie die de kinderen en hun gezin in het land van herkomst te wachten staat met betrekking tot de essentiële voorwaarden als verzorging, opvoeding, levensonderhoud, educatie en sociaal culturele omstandigheden.

Dit betekent dat veel kinderrechten bij gedwongen terugkeer geschonden worden.

Het blijkt dat tijdens het verblijf in Nederland een aantal ontwikkelingsvoorwaarden voor de kinderen zijn verslechterd ten opzichte van de uitgangssituatie waarin het gezin verkeerde toen het Nederland binnenkwam. Ouders bij wie sprake was van persoonlijke problematiek bij binnenkomst functioneren vaak slechter dan vijf jaar geleden, kinderen ervaren extra problemen als gevolg van de achteruitgang in opvoedingscondities en het langdurig blootstaan aan onzekerheid en stress.

Voor veel kinderen is de school de enige plek waar ze gewoon kind kunnen zijn, kunnen ontsnappen aan hun opvoedingsmilieu en zich gunstig kunnen ontwikkelen. Deze plek dreigen ze te verliezen.

Een besluit tot terugkeer naar het land van herkomst maakt vrijwel nooit een eind aan de existentiële bestaansonzekerheid van de kinderen omdat ze opnieuw naar een voor hen onbekende onzekere situatie gaan. Gezinnen vertrekken onvoorbereid. Onduidelijk is waar ze gaan wonen, hoe het gezin in zijn levensonderhoud gaat voorzien, of de kinderen weer naar school kunnen en of ontwikkelingsvoorwaarden op langere termijn gerealiseerd kunnen worden. De meeste ouders zijn zonder ondersteuning niet in staat de kinderen op te voeden.

Vrijwel altijd is sprake van een ontwikkelingsbreuk. Kinderen die het in Nederland goed doen, zich goed ontwikkelen, leiden een groot verlies omdat het perspectief in het land van herkomst doorgaans somber is. Aansluitend onderwijs ontbreekt in veel landen waar kinderen naartoe uitgewezen worden, adequate levensomstandigheden ook.

De vele kinderen die in Nederland ontwikkelingsproblemen hebben lijden schade omdat adequate behandeling en hulpverlening in het land van herkomst op papier misschien wel maar in feite niet beschikbaar is.

De Minister van Vreemdelingenbeleid en Integratie monitort de asielzoekersgezinnen die terugkeren naar het land van herkomst niet. Hierdoor ontbreekt een goed beeld van hoe het gezinnen na terugkeer vergaat. De enkele gezinnen met kinderen met wie na terugkeer na het land van herkomst nog contact is met Nederlandse hulpverleners of betrokkenen, ervaren dat de meeste essentiële ontwikkelingsvoorwaarden voor het kind in het land van herkomst ontbreken en dat kinderen in zeer schrijnende omstandigheden opgroeien.²⁹

Gedwongen terugkeer is niet in het belang van asielzoekerskinderen die langer dan vijf jaar in Nederland verblijven en schadelijk voor hun ontwikkeling. Alleen een recht op verblijf leidt tot een eind aan hun bestaansonzekerheid en een kans op een positief ontwikkelingsverloop. Pas als zo'n recht ontstaat, kunnen deze kinderen zich op alle levensgebieden weer gunstig gaan ontwikkelen.

²⁹ Zie bijvoorbeeld de leefsituatie van de kinderen van de kinderen Bibic, teruggestuurd naar Servië. Een jaar na uitzetting gaan deze kinderen nog steeds niet naar school en ontbreken de meest basale voorwaarden voor ontwikkeling voor deze kinderen (medische hulp, adequate huisvesting, veilige fysieke omgeving, scholing).

Bronvermeldingen

Ajdukovic & Ajdukovic 1998.

M. Ajdukovic & D. Ajdukovic. Impact of displacement on the psychological well-being of refugee children. *International Review of Psychiatry*, 10, 186-195 1998.

Anderssib, Ascher, Bjornberg, Eastmond, Mellander 2005.

H. E. Anderssib, H. Ascher, U. Bjornberg, M. Eastmond, L. Mellander, eds. Centre for European Research Göteborg University, 2005.

Bloemen 2005.

E. Bloemen. *Een briefje van de dokter: medische zaken in de asielpcedure*. Utrecht: Pharos, 2005.

Braat 2004.

K.C. Braat. *Ik ben er wel, maar ze zien me niet. Ervaringen van 'illegale' kinderen in Nederland*. Amsterdam: Defence for Children International Nederland, 2004.

Cardol 2005.

G. Cardol. *Ontheemd, vreemd en minderjarig. Het recht op ontwikkeling van de alleenstaande minderjarige vreemdeling in (inter)nationale wet- en regelgeving*. Nijmegen: WLP, 2005.

Van Essen 2002.

J. van Essen. *Vluchtelingenkinderen en –gezinnen*. Handboek Jeugdzorg. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum, 2002.

De Haene & Grietens 2005.

L. de Haene & H. Grietens. Handboek orthopedagogische hulpverlening I, *Vluchtelingenkinderen en Jongeren* Leuven: Acco, 2005.

Derluyn e.a. 2005.

I. Derluyn. *Emotional and behavioral problems in unaccompanied refugee minors*. Gent: Academia Press 2006.

Fazel & Strein, 2003.

M. Fazel & A. Strein. The mental health of refugee children: Comparative study. *British Medical Journal*, 327, 134. 2003.

Goldstein, Wampler & Wise, 1997.

R.D. Goldstein, N.S. Wampler & P.H. Wise. War experiences and distress symptoms in Bosnian children, *Pediatrics*, 100, 873-878, 1997.

Kalverboer & Zijlstra 2006.

M.E. Kalverboer & A.E. Zijlstra *Het belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling*. Amsterdam: SWP, 2006.

Kalverboer & Zijlstra 2006.

M.E. Kalverboer & A.E. Zijlstra, *Asielzoekerskinderen en het recht op ontwikkeling: het belang van het kind in het Vreemdelingenrecht*. Amsterdam: SWP, 2006.

Kassenberg 2004.

A. Kassenberg & M. Bongaards, M. & P. Wolfgram. *Vluchtelingenkinderen en hun welbevinden: over het nut van speciale lesprogramma's voor het basisonderwijs*. Vrije Universiteit Nederland.

<http://home.fsw.vu.nl/ef.ersanilli/migrantenstudies/inhoud/2004-1/MS%202004-1%20KASSENBERG.pdf>

Lustig e.a. 2004.

L.S. Lustig, M. Kia-Keating, M.W. Knight, P. Geltman, H. Ellis, J.D. Kinzie. Review of child and adolescent refugee mental health. *Journal of the American association of Child and Adolescent Psychiatry*, 43. 24-36, 2004.

Mollinca, Poole, Son, Murray, Torr, 1997.

R. Mollinca, C. Poole, L. Son, C. Murray, S. Torr, 1997. Effects of war trauma on Cambodian refugee adolescents' functional health and mental health status. *Journal of the American Academy of child and Adolescent Psychiatry*, 36, 1098-1106, 1997.

Pels & Gruijter 2005.

T. Pels & M. de Gruijter, *Vluchtelinggezinnen: opvoeding en integratie*, Assen: Koninklijke van Gorcum, 2005.

Plysier 2003.

S. Plysier. *Kinderen met een tweede huis. Onthaal van kinderen op de vlucht*. Antwerpen/Apeldoorn: Garant, 2003.

Report 2005: 2 from the national coordinator, Sweden, for children in the asylum process with severe withdrawal behaviour.

M. Hessel. *Asylum-seeking Children with Severe Withdrawal Behaviour –Status of Knowledge and Survey*. Stockholm: Statens Offentliga Unredningar, 2005.

Van der Ploeg & Goudena 2005.

J.D. van der Ploeg & P.P. Goudena. Verwaarlozing: een kwestie van urgente individuele en maatschappelijke verantwoordelijkheid. *Tijdschrift voor orthopedagogiek*, 44, 0165-0947, nr 12, 2005.

Van der Ploeg & Scholte 2005.

J. van der Ploeg & E.M. Scholte. *Homeless Youth*, London: Sage, 1997.

Van Willigen 2003.

L.H.M., van Willigen. Verslag van een Quicksan van 'Het kind en het asielbeleid' in de praktijk. Een inventarisatie van knelpunten ten aanzien van de waarborging van een zo ongestoord mogelijke ontplooiing en ontwikkeling van kinderen die naar Nederland zijn gekomen om asiel te verkrijgen. *Bijlage behorende bij het advies: Kinderen en de asielpraktijk: de positie van het kind voor, tijdens en na de asielprocedure - tegen de achtergrond van het internationaal recht*. Den Haag: Adviescommissie voor Vreemdelingenzaken, 2003.

Bijlage I: Deskundigen die de nota onderschrijven

Prof. Dr. G. Breeuwsma,
Hoogleraar Ontwikkelingspsychologie. Rijksuniversiteit Groningen.

Prof. dr. H.E.M. Baartman,
Emeritus hoogleraar 'Preventie en Hulpverlening inzake Kindermishandeling' aan de Vrije
Universiteit te Amsterdam.

Drs. F. Dronkers,
Kinder-en jeugdpsycholoog-speciast NIP.

Drs. J.J. van Essen,
Arts en psychotherapeut, hoofd van De Vonk Amsterdam, Stichting Centrum 45.

Prof. dr. P.P. Goudena,
Honorair hoogleraar Pedagogiek, Universiteit Utrecht.

Drs. G. Hiemstra,
Psychotherapeut voor kinderen en jeugdigen.

Prof. Dr. R.H. van den Hoofdakker.
Emeritus Hoogleraar Psychiatrie, met name betrokken bij effecten van ernstige
traumatiserende omstandigheden op de geestelijke gezondheid. Als dichter bekend onder
de naam Rutger Kopland.

Prof. Dr. J. D. Ingleby,
Hoogleraar Interculturele Psychologie. Universiteit van Utrecht.

Dr. H.J.M. Janssen,
Universitair Docent Orthopedagogiek, GZ-psycholoog. Rijksuniversiteit Groningen.

Prof. dr. J.M.A.M. Janssens,
Hoogleraar Opvoedings- en gezinsondersteuning, Radboud Universiteit Nijmegen.

Drs. W. Janssen- Breederveld,
Kinder- en jeugdpsychiater, Polikliniek Accare, Divisie KJP Drenthe.

Prof. Dr. A.F. Kalverboer,
Emeritus Hoogleraar Experimentele Klinische Psychologie. Expertise: vroege risicofactoren
in relatie tot ontwikkelingsstoornissen.

Prof. Dr. E. Knorth,
Hoogleraar Orthopedagogiek. Rijksuniversiteit Groningen.

Prof.dr. B. Orobio de Castro,
Hoogleraar Ontwikkelingspsychologie. Universiteit Utrecht

Dr. V. Kouratovsky.
Klinisch psycholoog, Kinder- en Jeugdpsycholoog, Specialist NIP.

Drs. K. Tjin A Djie,

Transcultureel systeemtherapeute, Collectief Transcultureel Therapeuten.

Drs. R. Mombarg,
GZ-psycholoog, gedragswetenschapper, specialist motorische ontwikkeling van het kind.
Hanzehogeschool en Rijksuniversiteit Groningen.

Prof. dr. C.H.C.J. van Nijnatten,
Hoogleraar ontwikkelingspsychologie, Universiteit van Utrecht en Radboud Universiteit
Nijmegen.

Prof. dr. B. Orobio de Castro,
Hoogleraar ontwikkelingspsychologie, Universiteit Utrecht.

Dr. D. van Peer,
Hoofddocent Leer- en Gedragsstoornissen, Rijksuniversiteit Groningen.

Prof. Dr. W. Ruijsenaars,
Hoogleraar Orthopedagogiek, Rijksuniversiteit Groningen.

Prof. Dr. L. Verhoeven,
Hoogleraar orthopedagogiek Radboud Universiteit Nijmegen.

Prof. Dr. Tj. Zandberg,
Bijzonder Hoogleraar Orthopedagogiek, Rijksuniversiteit Groningen.

Bijlage II: Het belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling

Het belang van het kind en voorwaarden voor ontwikkeling

(Kalverboer & Zijlstra)

Gezin: actuele situatie

Fysiek welzijn

1. *Adequate verzorging*

Adequate verzorging is de zorg voor gezondheid en fysiek welbevinden (bijvoorbeeld het bieden van ruimte, verwarming, kleding, persoonlijk eigendom, voeding, inkomen, etc.) passend bij het kind. Daarnaast ervaren de ouders geen zorgen met betrekking tot deze conditie.

2. *Een veilige fysieke directe omgeving*

Een veilige fysieke directe omgeving biedt lichamelijke bescherming aan het kind. Dat betekent afwezigheid van gevaar in de woning en omgeving, afwezigheid van bedreigende toxische invloeden, afwezigheid van mishandeling en afwezigheid van geweld in de directe omgeving van het kind.

Opvoeding

3. *Affectief klimaat*

Geborgenheid, steun en begrip van de ouder, passend bij het kind en tot uiting komend in de relatie die het kind met zijn ouder heeft.

4. *Een ondersteunende flexibele opvoedingsstructuur*

- Voldoende regelmaat in het leven van alledag.
- Aanmoediging, stimulering, geven van instructie en het stellen van realistische eisen.
- Het stellen van grenzen, het geven van regels, het geven van inzicht in en argumenten voor de gestelde grenzen en regels.
- Het uitoefenen van controle op het gedrag van het kind.
- Het voldoende ruimte laten aan het kind voor eigen wensen en vrijheid voor eigen initiatief en experimenteren, evenals de vrijheid om over de structuur te (leren) onderhandelen.
- Het kind krijgt niet meer verantwoordelijkheid dan hij aankan en ervaart zo binnen die begrenzing de gevolgen van zijn gedrag, leert zo de gevolgen in te schatten en zijn gedrag af te wegen.

5. *Adequaat voorbeeldgedrag ouder*

Het kind neemt gedrag, optreden, normen en waarden van zijn ouders over die nu en later van belang zijn

6. *Interesse*

Het tonen van belangstelling voor het kind en zijn leefwereld door de ouder.

Gezin: toekomst en verleden

7. *Continuïteit in opvoeding en verzorging, toekomstperspectief*

Een ouder verzorgt het kind en voedt het op zodanig dat er hechting optreedt. Het basisvertrouwen dat ontstaat wordt in stand gehouden door de beschikbaarheid van de ouder. Het kind ervaart een toekomstperspectief.

Samenleving: actuele situatie

8. *Een veilige fysieke wijdere omgeving*

Een veilige fysieke wijdere omgeving biedt lichamelijke bescherming aan het kind. De buurt waarin het kind opgroeit is veilig evenals de samenleving. Criminaliteit, oorlogen, natuurrampen, besmettelijke ziekten etc zijn afwezig.

9. *Respect*

De behoeften, wensen, gevoelens en verlangens van het kind worden serieus genomen door de omgeving van het kind.

10. *Sociaal netwerk*

Het kind (gezin) heeft diverse steunbronnen in zijn omgeving waarop hij een beroep kan doen.

11. *Educatie*

Het kind krijgt scholing en opleiding en de gelegenheid tot het ontplooiën van talenten (bijvoorbeeld sport of muziek).

12. *Omgang met leeftijdgenoten*

Het kind heeft omgang met andere kinderen in gevarieerde situaties passend bij de belevingswereld en het ontwikkelingsniveau van het kind.

13. *Adequaat voorbeeldgedrag samenleving*

Het kind komt in contact met andere kinderen en volwassenen van wie hij gedrag, optreden, normen en waarden kan overnemen die voor hem nu en later van belang zijn.

Samenleving: toekomst en verleden

14. *Stabiliteit in levensomstandigheden, toekomstperspectief*

De omgeving verandert niet onvoorzien en plotseling. Optredende veranderingen komen aangekondigd en zijn inzichtelijk voor het kind. Identificatiefiguren en steunbronnen blijven bestaan, evenals de mogelijkheid tot het aangaan van relaties door eenheid van taal. De samenleving biedt het kind een toekomstperspectief.

Beoordeling

De centrale vraag die aan de beoordeling ten grondslag ligt is of het kind zich in de toekomst optimaal kan ontwikkelen. Als aan alle voorwaarden voor optimale ontwikkeling is voldaan, kan een positieve ontwikkeling van het kind in de toekomst gegarandeerd worden. Voor een positieve ontwikkeling moet men in de individuele behoeften van het kind voorzien.

Bijlage III: Literatuurlijst bij het onderzoek Belang van het kind en recht op ontwikkeling, (voorwaarden voor ontwikkeling)

Aalsvoort, G.M. van der (2000). Omgaan met jonge risicokinderen bij een impasse in opvoeding, opvang of onderwijs. In: G.M. van der Aalsvoort & A.J.J.M. Ruijsenaars (Red.), *Jonge risicokinderen. Achtergronden, onderkenning, aanpak en praktijk*. (p.p. 85-113). Rotterdam: Lemniscaat.

Aalsvoort, G.M. van der & Stevens, L.M. (2000). Jonge risicokinderen opvoeden. In: G.M. van der Aalsvoort & A.J.J.M. Ruijsenaars (Red.), *Jonge risicokinderen. Achtergronden, onderkenning, aanpak en praktijk*. (p.p. 43-67). Rotterdam: Lemniscaat.

AdviesCommissie voor VreemdelingenZaken (2003). *Kinderen en de asielpraktijk. De positie van het kind voor, tijdens en na de asielprocedure- tegen de achtergrond van het internationaal recht*. Den Haag: uitgave van de Adviescommissie voor vreemde-lingenzaken.

Angenent, H. (1996). *Opvoeding en persoonlijkheidsontwikkeling*. Baarn: Uitgeverij Intro.

Arambulo, Kitty (1998). Het recht van kinderen op sociale zekerheid en het Nederlandse voorbehoud. In: *FJR*, 1, 18-22.

Arnold, L.E. (1990). *Childhood Stress*. New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore: A Wiley-Interscience Publication.

Baartman, H. (2003). In: C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens. *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 83-93). Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Baartman, H. (1990). Kindermishandeling en botsende belangen. In: *Het belang van het kind in het geding. Over opvoeding en kindbescherming*. (p.p. 45-59). Amsterdam: VU Uitgeverij.

Bartels, A. & Heiner, H. (1994). De condities voor optimale ontwikkeling. Het belang van het kind in hulpverlening, preventie en beleid. In: *Jeugd en samenleving*, 5, 282-295.

Bartels, A. & Heiner, H. (1989) Jeugdstrafrecht en het belang van het kind. Het belang van het kind nader omschreven. In: *FJR*, 59-64.

Bean, T., Eurelings-Bontekoe, E.H.M. & Spinhoven, Ph. (2005). *Alleenstaande Minderjarige Asielzoekers (AMA's) en de Geestelijke Gezondheidszorg (GGZ). Deel 2. Eindverslag. De hulpvraag van AMA's, het hulpaanbod van de GGZ aan AMA's, de omvang van de psychosociale problematiek bij AMA's en de onderlinge relatie tussen deze elementen*. Oestgeest: Stichting Centrum '45.

Bentham, J. (2004). *Alle kinderen zijn gelijk. Sommige meer dan anderen? Een onderzoek naar de belangen en rechten van de adolescent binnen het vreemdelingenbeleid in Nederland*. Groningen: afstudeerscriptie RijksUniversiteit Groningen, Faculteit der Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, afdeling Orthopedagogiek.

Berends, C. (2005). *Kind en ouders, balans van belang*. Groningen: afstudeerscriptie RijksUniversiteit Groningen, Faculteit der Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, afdeling Orthopedagogiek.

Blois, M de (2004). Rode draad: multiculturele vraagstukken: Godsdienst, levensovertuiging en opvoedingsvrijheid. In: *NJCM-Bulletin*, 8, 1084-1100.

- Bouckaert, S. (2004). De doorwerking van het IVRK in het Belgische Vreemdelingenrecht. Een analyse aan de hand van de rechtspraak over de sociale (basis)rechten van illegale minderjarige vreemdelingen. In: *FJR*, 22, 65-77.
- Bouwmeester, M., Deković, M., & Groenendaal, H. (1998). *Opvoeding in Somalische vluchtelinggezinnen in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Braat, K.C. (2004). *Ik ben er wel, maar ze zien me niet. Ervaringen van 'illegale' kinderen in Nederland*. Amsterdam: Defence for Children International Nederland.
- Bruning, Mariëlle (2002). Herziening kinderbeschermingsmaatregelen: over noodzaak en uitstel. In: *FJR*, 4, 102-108.
- Bruning, Mariëlle, Liefwaard, Ton & Volf, Ludmila (2004) Rechtswaarborgen voor OTS-ers in justitiële jeugdinrichtingen. In: *FJR*, 90, 207-216.
- Bruning, M. & Punselie, L. (2003). Gehechtheid in het jeugdrecht. Commentaar. In: C. Schuengel, W. Slot, & R. Bullens. *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 74-83). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Bullens, R. (2003). Diagnostiek van hechting van een pleegkind. Stiefkind binnen de diagnostiek? In: C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens. *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 55-74). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Cardol, G. (2005) Het belang van het kind in het Vreemdelingenrecht. In: *Migrantenrecht*, 2, 52-55.
- Comité Rights of the Child (2004) 'Concluding observations': *The Kingdom of the Netherlands (Netherlands and Aruba)*. 26/02/2004. CRC/C/15/add.227.
- Costello, E., Scott, J., Compton, N., Keeler, G. & Angold, A. (2003). Relationships between Poverty and Psychopathology. A Natural Experiment. In: *Journal of the American Medical Association*, 4, 2023-2029.
- Crombrugge, van, H. (1999). *Verwantschap en verschil: over de plaats van het gezin en de betekenis van ouderschap in de moderne pedagogiek*. Leuven; Apeldoorn: Garant.
- Defence for Children International Nederland (2004). *Belang van het kind voorop bij terugkeer en uitzetting*. Brief aan de Vaste Kamercommissie voor Justitie, 29 juni 2004.
- Delfos, M.F. (2004). School is ook opvoeden. Werken is nepspelen. In: *De wereld van het jonge kind*, januari, 130-133.
- Delfos, M.F. (2004). School: leren en opvoeden. Een jongen is geen meisje. In: *De wereld van het jonge kind*, februari, 183-186.
- Delfos, M.F. (2004). Overontwikkelen: eisen en verwennen. In: *De wereld van het jonge kind*, april, 239-242.
- Delfos, M.F. (2000). *Kinderen en gedragsproblemen. Angst, agressie, depressie en ADHD. Een biopsychologisch model met richtlijnen voor diagnostiek en behandeling*. Lisse: Swets & Zeitlinger.
- Delfos, M.F. & Visser, N. (2001). *(Pleeg) kinderen en vreemd gedrag?! In 13 thema's*. Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Deković, M., Janssens, J.M.A.M & As, N.M.C., van (2001). Gezinsfactoren en het gebruik van ernstig geweld. In: R. Loeber, N.W. Slot & J.A. Sergeant, (Red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. (p.p. 225-245). Houten: Bohn Stafleu Van Loghem.

Detrick, S.L. (1999) *A commentary on the United Nations Convention on the Rights of the Child*. Den Haag: Kluwer Law International.

Doek, D.E. (1990). Het belang van het kind en het recht. In: *Het belang van het kind in het geding. Over opvoeding en kindbescherming* (p.p. 73-93). Amsterdam: VU Uitgeverij.

Doek, D.E. (2004). Rechten van kinderen: some concluding observations. Amsterdam: VU boekhandel.

Doek, D.E. (2004). Pleegkinderen en hun rechten. In: *Ars aequi*, 7/8, 561-568.

Doreleijers, A.J. (1998). Het netwerk sluit zich. Over nauwe samenwerking in de aanpak van jeugdige delinquenten met stoornissen. In: W. Koops & W. Slot (Red.), *Van lastig tot misdadig*. (p.p. 132-145). Houten: Bohn Stafleu Van Loghem.

Dozier, M. (2003). Omgaan met verbroken gehechtheidsrelaties. De uitdaging voor jonge pleegkinderen. In: C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens (Red.), *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 19-38). Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Eldering, L. (2002). *Cultuur en opvoeding. Interculturele pedagogiek vanuit ecologisch perspectief*. Rotterdam: Lemniscaat.

Groenendaal, J.H.A., Gerrits, L.A.W. & Rispens, J. (1996). Opvoeding en ontwikkeling in de kinderperiode. In: *Opvoeden in Nederland* (p.p. 181- 207). Assen: Van Gorcum.

Groenendaal, J.H.A. & Yperen, T.A. van, (1994). Beschermende en bedreigende factoren. In: J. Rispens, P.P. Goudena & J.J.M. Groenendaal (Red.), *Preventie van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen* (p.p. 90-116). Houten: Bohn Stafleu Van Loghem.

De Groot, J. (2003). Gehechtheid in de praktijk van de kindbescherming. In: C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens. *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 11-19). Amsterdam: Uitgeverij SWP.

Haas, W. de (1990). Opvoeding dient aller belang. In: *Het belang van het kind in het geding. Over opvoeding en kindbescherming* (p.p. 29-45). Amsterdam: VU Uitgeverij.

Jonge, G. de (1998). Het Nederlandse jeugdstraf(proces)recht en het IVRK: 't kan nog beter. In: *JFR*, 1, 11-14.

Junger, M, Mesman, J. & Meeus, W. (2003). *Psychosociale problemen bij adolescenten. Prevalentie, risicofactoren en preventie*. Assen: Van Gorcum.

Junger, M., Wittebrood, K. & Timman, R. (2001). Etniciteit en ernstig en gewelddadig crimineel gedrag. In: R. Loeber, N.W. Slot & J.A. Sergeant (Red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. (p.p. 97-129) Houten/ Diegem: Bohn Stafleu Van Loghem.

Kezel, E. de (1999). Het begrip: 'Het belang van het kind'. *Rechtskundig Weekblad*, 32, 1163-1167.

Kilkelly, U. (1999). The child and the European Convention on Human Rights. Dartmouth/Ashgate: Aldershot.

- Kloosterboer, Karin & Punselie, Lies (1998). Kinderen als procespartij en het Kinderrechtenverdrag. In: *FJR*, 1, 6-10.
- Kohnstamm, R. (2002). *Kleine ontwikkelingspsychologie I. Het jonge kind*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kohnstamm, R. (2002). *Kleine ontwikkelingspsychologie II. De schoolleeftijd*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Kok, J.F.W. (2003). *Asociale jeugd. Resultaat van een cultuur*. Antwerpen-Apeldoorn: Garant.
- Kok, J.F.W. (1997). *Specifiek opvoeden. Orthopedagogische theorie en praktijk*. Utrecht: De Tijdstroom, Kinder- en jeugdstudies.
- Kooymans, P.H. (2000). *Internationaal publiekrecht in vogelvucht*. Deventer: Kluwer.
- Kuier, A. (Red.) (2002). *Nederlands Vreemdelingenrecht*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers.
- Leseman, P.P.M. & Aalsvoort, G.M. van der (2000). Risicofactoren in de kinderlijke ontwikkeling van het kind. In: G.M. van der Aalsvoort & A.J.J.M. Ruijsenaars (Red.), *Jonge risicokinderen. Achtergronden, onderkenning, aanpak en praktijk*. (p.p. 67-85). Rotterdam: Lemniscaat.
- Liefaard, T. (2005) Mondiale kinderrechten en Europese mensenrechten. In: *Tijdschrift voor de rechten van het kind*, 2, 10-11.
- Linde, M. van der (1995). De betekenis van het Verrdrag inzake de Rechten van het Kind voor migrantenkinderen. In: *Migrantenrecht*, 5, 104-111.
- Loeber, R. (1998). Ontwikkelingspaden en risicopatronen voor ernstige jeugddelinquentie en hun relevantie voor interventies: nooit te vroeg nooit te laat. In: W. Koops & W. Slot (Red.) *Van lastig tot misdadig*. (p.p. 15-29). Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Loeber, R., Slot, N.W. & Sergeant, J.A., (2001). Waarom moeten we ons zorgen maken over ernstige criminele en gewelddadige jongeren? In: R. Loeber, N.W. Slot & J.A. Sergeant (Red.), *Ernstige en gewelddadige jeugd delinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. (p.p. 27-51). Houten: Bohn Stafleu Van Loghem.
- Masclée, Marjolein & Meuwese, Stan (2000). Genitale verminking bij meisjes en vrouwen. In: *Ars aequi*, 7/8, 535-541.
- Meerum Terwogt, M. (2001). De macht van de genen. In: M.F.Delfos, & N.Visser, (Red.), *(Pleeg)kinderen en vreemd gedrag!? In 13 thema's*. (p.p. 43-48). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Meuwese, S. (2000). Het belang van het kind in het VN-verdrag inzake de rechten van het kind: verwarring over een fraaie formule. *Nederlandsch Juristenblad*, 15, 806-807.
- Meuwese, Stan (2000). Rode draad 'Minderjarigen in het Recht'. Kinderen hebben recht op geen seks. Seksuele exploitatie en seksueel misbruik van minderjarigen in juridisch perspectief. In: *Ars aequi*, 3, 136-143.
- Meuwese, Stan & Kruijnen, Esther (2002). Vreemdelingenbeleid en kinderrechten. In: *Ars aequi*, 9, 610-614.
- Meuwese, S. Mr., Morelli, C. Mr. & Wolthuis, A. Mr. (2000) Gezinsleven. Gezinshereniging in het Nederlandse Vreemdelingenrecht getoetst aan het VN-verdrag inzake de Rechten van het kind. In: *Migrantenrecht*, 7/8, 188-194.

- Mijnarends, E.M. (2000). Rode draad 'Minderjarige in het Recht'. De betekenis van het Internationale Kinderrechtenverdrag voor Nederland. In: *Ars aequi*, 2, 82-91.
- Mijnarends, Isabeth (2001). De betekenis van het Internationaal Verdrag inzake de rechten van het kind voor het Nederlandse Jeugdstrafrecht. In: *FJR*, 11, 302-307.
- Noom, M.J., Deković, M. & Meeus, W.H.J., (1996). Opvoeding en ontwikkeling in de adolescentie. In: *Opvoeden in Nederland* (p.p. 207- 227). Assen: Van Gorcum.
- Pfeifle, B.C. (1998) Uitholling bescherming van het vluchtende kind. In: *FJR*, 1, 23-26.
- Ploeg, J.D. van der (1997). *Gedragsproblemen. Ontwikkelingen en risico's*. Rotterdam: Lemniscaat.
- Rink, J.E. (1995). *Pedagogische verwaarlozing en orthopedagogiek. Opvoeding behandeling personeelsbegeleiding management*. Leuven-Apeldoorn: Garant.
- Rispens, J., Hermanns, J.M.A., & Meeus, W.H.J., (Red.) (1996). *Opvoeden in Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Rispens, J. (1994). Pedagogische preventie: doelstelling en werkwijze. In: J. Rispens, P.P. Goudena & J.J.M. Groenendaal (Red., *Preventie van psychosociale problemen bij kinderen en jeugdigen* (p.p. 28-46). Houten/ Zaventem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Rispens, J. & Berckelaer-Onnes, I.A. van (1985). *Theoretische orthopedagogiek*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Ruitenbergh, G.C.A.M. (2003). Het Internationaal Kinderrechtenverdrag in de Nederlandse rechtspraak. Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Rutter, M., Giller, H. & Hagell, A. (1998). *Antisocial Behavior by Young People*. Cambridge: University Press.
- Scholte, E.M. & Doreleijers, T.A.H., (2001). Screening van ernstige en gewelddadige delinquentie. In: R. Loeber, N.W. Slot & J.A. Sergeant (Red.), *Ernstige en gewelddadige jeugddelinquentie. Omvang, oorzaken en interventies*. (p.p. 245-265). Houten: Bohn Stafleu Van Loghem.
- Schuengel, C., Slot, W., Bullens, R. (2003). Inleiding. In: C. Schuengel, W. Slot & R. Bullens, (Red) *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 7-11). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Schuengel, D. & IJzendoorn, R. van, (2003). Gehechtheid en tehuisplaatsing. Wetenschappelijke stand van zaken. In: C. Schuengel, W. Slot, & R Bullens, (Red.), *Gehechtheid en kindbescherming. Juridische relevantie van gedragswetenschappelijke onderzoeksbevindingen*. (p.p. 38-55). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Slot, N.W. & Spanjaard, H.J.M.(1999). *Competentievergroting in de jeugdzorg. Hulpverlening voor kinderen en jongeren in tehuizen*. Baarn: Uitgeverij Intro.
- Smit, M (1999). Alleenstaande minderjarige asielzoekers. In: *Handboek Jeugdzorg. Methodieken, zorgprogramma's en doelgroepen*. Houten/ Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Smith, Jaqueline (1998). Rapportageverplichting onder het IVRK. In: *FJR*, 1, 2-5.
- Smulders-Groenhuizen, L.A. (2002). *En ze leefden nog landg en gelukkig. Kinderen en scheiding*. Amsterdam: SWP.

- Snel, E., Hoek, T. van der & Chessa, T. (2001). *Kinderen in armoede. Opgroeien in de marge van Nederland*. Assen: Van Gorcum.
- Spiecker, B. (1990). Het belang van goede gewoonten. In: *Het belang van het kind in het geding. Over opvoeding en kindbescherming* (p.p. 45-59). Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Spijkerboer, Thomas Prof. mr. (2003). Kinderen zonder verblijfsrecht en kindbescherming. In: *Ars aequi*, 11, 831-836.
- Spijkerboer, Thomas (2004). Rechtstaat en Vreemdelingenrecht. In: *Ars aequi*, 7/8, 569-575.
- Sturm, J.C. (1990). Het belang van het kind in het licht van de westerse opvoeding. In: *Het belang van het kind in het geding. Over opvoeding en kindbescherming* (p.p. 11-29). Amsterdam: VU Uitgeverij.
- Theunissen, Wim & Bakker, Marga (2003). Wat er ook speelt in een land, laat het vooral de kinderen zijn (Loesje). In: *FJR*, 9, 170-173.
- Thoomes-Vreugdenhil, Anniek. (1999). *Relationeel gestoorde jongeren: een onderscheid in verwaarlozingsproblematiek en een behandelingsvoorstel*. Amsterdam: proefschrift Vrije Universiteit.
- Triest, Annelien de (2004). Het kinderverhoor in het ressort Den Bosch onder de loep. In: *FJR*, 4, 16-26.
- Unen, A.A.W. van (1998) Part V: Family environment and alternative care. In: *FJR*, 1, 15-18.
- Vellinga, M (2004) *Jij mag er zijn!; Het belang van het kind in uitspraken binnen het Nederlandse Vreemdelingenrecht vanuit orthopedagogisch-juridisch perspectief*. Groningen: afstudeerscriptie RijksUniversiteit Groningen, Faculteit der Psychologische en Pedagogische Wetenschappen, afdeling Orthopedagogiek.
- Verheij, F. & Van Doorn, E.C. (2002). *Ontwikkeling en leren. Psychiatrie op school*. Assen: Koninklijke Van Gorcum.
- Vries, S. de (2000). *Psychosociale hulpverlening en vluchtelingen*. Utrecht: Stichting Pharos.
- Weijzenfeld, E.(2005). *Geweld, Jeugdstrafrecht en internationale normen: de Nederlandse bijdrage aan de UN study on Violence against Children*. In: *Tijdschrift voor de rechten van het kind*, 2, 2-5.
- Weterings, A.M. (2004). *Het belang van het kind vanuit pedagogisch en ontwikkelingspsychologisch perspectief*. Intern document: Universiteit Leiden.
- Weterings, A.M (1977). *Het pleeggezin als opvoedingssituatie*. Groningen: Diss. BIP.
- Weterings A.M., Bakhuizen, N.C.A., Oppenoorth, W.H. Quik-Schuijt, A.C. Singer, E.&
- Verbraak, A.M.L. (1998). *Pleegzorg in balans, bestaanszekerheid voor kinderen*. Leuven: Garant.
- Weterings, A.M. & Van den Bergh, P.M. (2005). Het trauma van de vroege verwaarlozing en de pleegzorg. De ideologie van het 'primaat van ouders'. In *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, februari, 72-83.
- Weterings, A.M., Boogaard, M.M.A. van den, Blankespoor, K.Deijkers, P.H.M. e.a.(1999): *Pedagogische Criteria Jeugdbescherming*. Ministerie van Justitie, Den Haag.
- Weterings, A.M. en P.M.van den Bergh (2003). *Handleiding bij de LAGKO*. Amsterdam: SWP.

Willems, J. (2001). Het belang van het kind: opvoedingsrechten en opvoedersrechten. Even voorstellen: internationaal opvoedingsrecht. *FJR*, 4, 94-101.

Willems, Jan C.M. Prof. mr. (2003). Als opvoeders gefaald hebben, waar ligt dan de verantwoordelijkheid? In: *Nederlandsch juristenblad*, 20, 1019-1022.

Wit, J. de, Veer, G. van der & Slot, N.W. (1995). *Psychologie van de adolescentie*. Baarn: HB Uitgevers.

Woldringh, C., & Peeters, J. (1995). *De relatie tussen risico en protectieve factoren en het functioneren van het kind*. Nijmegen: Instituut voor Toegepaste Sociale Wetenschappen van de Stichting Katholieke Universiteit Nijmegen.

Wolfhagen, Désirée (1997). Wat niet weet, wat niet deert. Het recht op afstammingsgegevens. In: *Nemesis*, 3, 98-103.